

KÖZLEMÉNYEK

MISKOLCZY AMBRUS

A FÉLHOLD ÁRNYÉKÁBAN HONVÉDELEM ÉS TÁRSADALOMSZERVEZŐDÉS MAGYARORSZÁG ROMÁN HATÁRVIDÉKEIN*

A XIV. század derekáig a Nyugat kereszties háborúkat viselt a Közel-Keleten, valamint a Kárpátoktól délre és keletre különböző iszlám hatalmi alakulatok ellen, a XIV. század második felében viszont arról a vidékről indult „szent háború” a keresztény világ ellen. Az oszmán hatalom képes volt arra, amire korábban egyetlen török törzs sem. Egyre hatékonyabban fogta össze az iszlám erőket. A kereszténység viszont megoszlott. A Nyugat – a pápa – elvárta Bizánctól, hogy egyháza olvadjon be a katolikus egyházba. Nagy Lajos a pápai akarat hordozójaként lépett, és hatékonyan csak így léphetett fel, különben nem élvezhette volna a pápa támogatását. Márpedig Magyarország lehetett az egyetlen komoly hatalom, amely gátat vehetett a tatárok és az oszmán-törökök terjeszkedésének. A század derekán a tatárokat kiszorították, de délen megjelentek az oszmánok. Bizánc és a Balkán két tűz közé került. A megmaradásért mindegyik hatalmi tényező úgy küzdött, ahogy tudott. A keleti és nyugati keresztényeknek azt kellett mérlegelniük, hogy milyen engedményeket tudnak tenni egymásnak, ha az oszmánok ellenében akarnak fellépni. A magyar királyoknak elsősorban saját alattvalóik hűségét kellett biztosítaniuk. És tették ezt mindenekelőtt a legveszélyeztetettebb vidékeken, a Szörénységben és Erdélyben. Amikor a pápa 1412-ben a katolikus plébánosi jövedelmek felének behajtását rendelte el, Zsigmond király visszaírt, hogy a nemesek ezt saját jövedelmeik megcsapolásának tartják, és amiatt háborognak, hogy a „szakadárok nagyobb mentességnek örvendenek, mint a keresztények papjai.” Márpedig neki a szent királyok példáját követve a szabadságukat kell védenie, hiszen ezek az elődök „az erdélyi részeket, amelyeket különböző népek és különböző nyelveket beszélők vegyesen laknak mint nemesek és pedig magyarok, szászok és székelyek, és még együtt élő románok, valamint más szakadárok, annál jobban védelmezték a többi vidéknél, minél szükségesebbnek tartották a hitetlenek szomszédsága miatt, és azokat világi és egyházi téren sok és nagy szabadságokkal ruházták fel.”¹ Kérdés, melyek lehettek azok a szabadságok, amelyeknek a románok is részesei lehettek, amikor az Anjou királyok úgy élnek a történetírás egyik cellájában, mint akik korlátozták a románok szabadságait. Sőt! Uralmuk egyenesen végzetesnek bizonyult a magyarországi románok számára – ha igaz. De vajon igaz-e?

* A munka az ELTE BTK Román Filológiai tanszék műhelyében készült az NN 111 871 sz. OTKA-pályázat támogatásával.

¹ Urkundenbuch 515. o.; *Mályusz* 1993. 396. o. Az oklevél kelte: Buda, 1412. január 14. A fordításnál az eredetiben szereplő eosque, a lakosokra vonatkozó névmást tartottam valószínűbbnek, az emendált easque-nél, amely az erdélyi részekre utalna.

A kenézségtől a nemességig vezető törvények

A románok jogfosztásáról szóló tézis a következő: az Árpádok alatt a katonai hódítás Erdélyben és Máramarosban felületes, az Anjouk alatt intézményesült.² „A XIV. században a királyi hatóságok megpróbálták a román intézményeket (vajdaság, kenézi birtoklás, román jog) Nyugat felől hozott intézményekkel (megye, nemesi birtoklás, királyi jog) helyettesíteni és idegen lakosokat telepíteni.”³ Finomabban és ékebben szólva 1351-ben „második honfoglalásra” került sor.⁴ 1351-ben ugyanis a 11. törvénycikk kimondta: „Ugyanazon nemeseknek kérésébe is beleegyeztünk: hogy az országunk határai közt lakó valódi nemesek még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban levők is, megannyian ugyanazon egy szabadsággal éljenek.”⁵ A tézis szerint ezzel a törvénnyel, majd az újabb – bemutatásra kerülő – 1366-os királyi intézkedésekkel felszámolták a román területi társadalomszervezetet és elejét vették a román nemesi rend kialakulásának. Hiszen az, aki valódi nemesnek minősül, előbb-utóbb magyarrá válik. Ha nem katolikus, áttér a katolikus vallásra, és mivel a nemesség többsége magyar nyelvű, nyelvében is hasonul. Ez a társadalmi emelkedés útja. És ki nem akart emelkedni? Minél magasabban megkapaszkodni! Aki viszont nem tudott valódi nemességre szert tenni, annak sorsa a társadalmi süllyedés volt. Az eltávolodás az anyanyelvi csoporttól „öntudatlanul és akaratlanul zajlott.” Az eredmény: „a románokat megfosztották a politikai képviselőtől (tulajdonképpen önmagukat fosztották meg), elveszett a csoport-autonómiahoz vezető fejlődés alapja.”⁶ Viszont készen van, pontosabban már a XVIII. század vége óta készen van a román nemzeti szenvedéstörténet. Ennek része a bűnbakkeresés, amelynek művelői azt firtatják, hogy ki vagy mi a hibás azért, hogy Erdélyben nem alakult ki olyan román rendi nemzet, mint a magyar, a székely és a szász. A kérdés: miért? – megkerülhetetlen. A bűnbakkeresés csapda, mert a terep ingoványos. Forrásaink ugyanis szűkösek. Két konstrukció feszül egymásnak. Az egyik szerint a románok őslakók, akiket a hódítók megfosztottak a feudális fejlődés kiteljesedésétől. A másik szerint a románok későn jöttek, csak az adott keretek közé illeszkedhettek be. E két konstrukció hol élesebb, hol kevésbé éles körvonalat ölt és állandó interaktív kapcsolatban áll egymással, ami hol előnyére válik a történetírásnak, hol nem. Más szóval, ezeknek a konstruktivista szemléleteknek a művelői hol kifinomultabb és tudományosabb, hol naivabb és leegyszerűsítőbb magyarázattal szolgálnak. Amikor 1945 után deklasszált parasztok, munkások, kispolgárok mint kommunisták kerültek hatalomra, a feudális hatalmaskodások köznépi áldozatai az osztályharc mártírjai lettek, a román nemesek – elnyomók. Később már a rendszerrel való szembenállást fejezte ki a román nemesi múlt feltárása, majd miután – Lucian Boia találó kifejezésével – „a kommunizmus megbukott, és a kommunisták győztek”,⁷ az elitkultusz jött divatba, részben azzal a hátsó gondolattal, hogy az érdemtelen úrgazdagokat szembesítsék az egykori érdemes elittel. Kétségtelen, a történetírás konstrukcióit, illetve azok indítékait olykor könnyebb magyarázni, mint azok tárgyát, a történelmet. De ebben az a

² Pop 2010. 45–62. o.

³ Pop – Bolovan 2013. 58. o.

⁴ Philippi 2008. 93. o.

⁵ Magyar Törvénytár, 175. o.

⁶ Philippi 2008. 93. o.

⁷ Boia 2016. 25. o.

szép, hogy a történelem nem mindig szereti a sémákat, és biztató, hogy ezeket a történések egyre kevésbé szeretik, és egyre inkább árnyalnak.⁸

A jog hol követi a társadalmi folyamatokat, hol irányt akar azoknak szabni. A törvény norma és óhaj, és mindez korok szerint változó erővel érvényesül. Már az első magyar szerző tollából született román történet figyelmeztet arra, hogy „állandó rendet ne keressünk a XIV–XV., sőt a következő századokban sem, amelyekben az állam eszméje inkább *személyes hatalom*, mintsem *elvont országos jog*.”⁹ A társadalmi táj olyan változatos, mint a földrajzi. Igaz, a törvényhozó igyekszik rendet teremteni, jelen esetben a rendi modellt érvényesíteni, egységes rendelkezést kialakítani, az egyházi rend mellett egységes nemességet és parasztságot. A törvényhozó legjobb munkatársa az élet, és ez a rendiesedés irányába halad. A XIV. század derekára eltűnt a (rab)szolga jogállású parasztság és a különböző jogállású szolgákból, lesüllyedt szabadokból és a bevándorló földművesekből kialakult az a jobbágság, amely személyében szabad volt, de a nemes földesúrnak szolgálatokkal, termény-, pénz-és némi munkajáradékkal tartozott. A földesúri függőségben élő parasztok vagyoni helyzete nagyon eltérő lehetett, a nincstelentől a jómódú gazdáig épült fel a társadalmi piramis. A nemesi rend még tagoltabb volt, a jómódú jobbágnál is szegényebbtől a tartományúrig foglalta magába azokat, akiknek fő kötelezettségük a katonáskodás volt. Károly Róbert uralmának első tíz éve valóságos polgárháború volt, és ezek során a neki ellenkező tartományurak elestek, megtörttek és kihaltak. A nagy tisztségekbe királyhű új emberek kerültek. A váruradalmak nagy részét a király visszaszerezte és élükre a maga embereit helyezte, akik élvezték a tisztségükkel járó uradalmi jövedelmeket, de állandóan bizonyítaniuk kellett békében és háborúban, különben uruk, a király mást állított helyükbe. A sok háború élénk társadalmi mobilitással járt, és ez megmaradt a történeti emlékezetben. A XV. század végi történetíró szerint Lajos király „sokat paraszti kunyhóból a legnagyobb tisztségre emelt”, a feltételes nemeseket „ugyanolyan szabadságjogokkal ruházta fel, mint a valódi nemeseket.”¹⁰

A tisztségviselők, a bárók sorrendje – az 1351-es országgyűlés előbeszédje szerint – így alakult: a nádor, aki egy személyben a kunok bírása, az erdélyi vajda, a tárnokmester (aki egyben az anyakirálynő udvarbírája), az országbíró, a horvát bán, a macsói bán, a szörényi bán, a királynői tárnokmester, a pohárnokmester, az asztalnokmester, a lovászmester, az ajtónálló mester, a királynői asztalnokmester, a pozsonyi ispán, végül a többi ispán és a várnagyok. Az Anjou királyok nem bajlódtak az országgyűlésekkel. Károly Róbert 1320 után már elég erősnek érezte magát, hogy ne hirdessen diétát. Fia, Lajos király csak kétszer tette, 1351-ben, majd egy év múlva, de télen, hogy a résztvevők minél hamarabb hazamenjenek. Míg Károly Róbert szinte tüntetően érzékeltette, hogy az ő szava a törvény, Lajos király okos diplomáciával járt el. Erre szüksége volt, mert szinte évente hadba szállt, a nápolyi trón megszerzése túl nagy véráldozattal járt és kudarcba is fulladt. Míg apja az Aranybullát semmibe vette, ő megerősítette – egyetlen módosítással. Az Aranybulla leszögezte, hogy az örökösök nélküli nemesek birtokaikat eladhatják és eladományozhatják, Lajos király ezt megtiltotta. Azt írta elő, hogy az ilyen nemeseknek „éppenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerint, tisztán és feltétlenül,

⁸ Achim 2000.; Pecican 2001.; Diaconescu 2013.

⁹ Hunfalvy 1894. 466. o.

¹⁰ Thuróczy 1978. 295. o.

minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háromoljanak.”¹¹ Ez a törvény kimondta azt, amit később ősiségnek neveztek: az ősi birtok elidegeníthetetlen, a széles értelemben vett család tulajdona. A törvény több célt szolgált. Egyrészt a király birtokszerzését, másrészt a nemesi birtok védelmét. Hiszen magszakadás esetén nincs örökös és a király rendelkezik az ilyen örökség fölött. A nemesi birtokvédelem abban nyilvánult meg, hogy a nagyurak nem teheték rá kezüket a kis- és középnemesek ősi birtokára. (Az ősiség nem vonatkozott a pénzen vásárolt és szerzett birtokokra, ezekkel tulajdonosa szabadon rendelkezhetett.) A törvényhozás a király katonai erejének biztosítását szolgálta. Noha az Aranybulla szerint a nemesek külföldi hadjáratra csak pénz ellenében foghatók, Károly Róbert tünetően közölte az ellenkezőjét, Lajos király mosolyogva és a hadakozásban élen járva tette ezt, és úgy járt el, mintha a nemesi közakaratot képviselné. Végso soron azt is tette. Megbízható híveit és harcostársait örökre szóló adománybirtokokban részesítette és hűségüket honor birtokokkal, azaz a tisztséggel járó birtok jövedelmeinek átengedésével biztosította. Törvényeivel megszilárdította a katonáskodás alapját biztosító birtokrendszert. A nemesi egyenlőség – már említett – kimondásával az egyes nemesi csoportok fölé emelkedett mint valami döntőbíró (ahogyan a király évszázadok múlva az egyes politikai pártok fölé). Lajos király törvényben tiltotta, hogy egyik nemes a másik jobbágyait önhatalmúlag a maga birtokára telepítse. Emellett előírta, hogy a bárók, a nemesek, valamint az egyházak jobbágyaik terményeinek (a bornak is) kilenced részét pontosan behajtsák maguknak. Ezzel azt akarta megakadályozni, hogy a földesurak engedelményekkel magukhoz csábítsák mások jobbágyait.

Kétségtelen, a két Anjou, apa és fia sok mindent hozott Nyugatról, de alkalmazkodtak a helyi feltételekhez (például francia királyként nem hozhattak volna ilyen törvényeket). Hűbériséget intézményesítettek hűbériség nélkül, más szóval a hűbéres megkapta jutalmát, de ha kötelezettségeit nem teljesítette, tisztségét más vette át. „Az uralkodó tetszése szerint adományozza vagy veszi el a báróságokat”, mármint a nagy jövedelmekkel járó vezető tisztségeket.¹² Az uralkodói hatalommal dacoló tartományurak kialakulását nem tűrték, ugyanakkor azt már igen, hogy a bárók és ispánok a maguk hatalmát a hadra és egyéb szolgálatra fogható nemesekre is kiterjesszék, és pedig úgy, hogy szolgálatok fejében ellátást biztosítsanak nekik. Ezek a nagybirtokosi udvarokban élő nemesek, az úgynevezett familiárisok úgy éltek, mintha egy nagy família tagjai lennének, akiknek hűségét nem szerződészerű hűségeskü biztosítja, hanem bensőséges családi viszony és a benne rejlő szelíd erőszak. A tartományúri família a királyi família kicsinyített mása.¹³

Az állandó hadviselés felértékelte a hadra fogható román csoportokat. A királyi udvarban teret nyert a lovagi kultúra, a lovagok páncélba burkoltan pompáztak, de a haderő javát a könnyűlovások tették ki. A régi harcmódot nem felejtették el, ha kellett, azt színlítették, hogy megfutamodnak, és közben visszafelé nyilaztak.¹⁴ A románok olyan kiváló íjászok voltak, hogy a XV. századi történetíró szerint „a lövésről és nyílhegyről (ἀπό τοῦ βάλλειν και τῆς ἀκίδος) kapták a nevüket”, a valachus, vlach nevet.¹⁵ A katonáskodó románok jelentős része Magyarország déli részein, zárt katonai kerületekben élt,

¹¹ Magyar Törvénytár, 169. o.

¹² A három Villani krónikája, 1909. 258. o.

¹³ *Hóman* 1936.; *Engel* 2001.; *Csukovits* 2012.

¹⁴ A három Villani krónikája, 259. o.

¹⁵ *Bonfini* 1995. 385. o.

Máramarosban, Bereg és Ung megyében maguk által választott vajdai fennhatóság alatt. Innen indultak nemesi familiákba, majd az udvarba, a királyi familiába. A folyamat a XV. században teljesedett ki, amikor a társadalmi emelkedés felekezettváltással, felekezeti és nyelvi asszimilációval járt.

A katolikus vallást Lajos király erőszakkal is terjesztette – ha kellett. A kérdés: hol is? Buzgó katolikus volt, de nem elvakult. A kor szelleme szerint célszerű, ha az uralkodó és alattvalói egyazon valláson vannak. A kemény és erőszakos hittérítést szorgalmazó boszniai vikárius, Bartolomeo de Alverna 1380 táján kifejtette, hogy „sohasem lehetnek uraikhoz hűségesek azok, akik más hittel Isten iránt hűtlenek.”¹⁶ Kétségtelen, Lajos király a saját vallásán lévő katolikusokat lojálisabbaknak tartotta, mint a keleti keresztényeket, annál is inkább, mert egy-egy bolgár, szerb uralkodó és olykor román az oszmánokkal szövetkezett, az ő szemükkel nézve saját helyzetüket: két tűz között próbálták hatalmukat megszilárdítani és terjeszteni. Egymásnak kölcsönös engedményeket tettek. Lajos király itthon nem erőltette a katolikus térítést, moldvai és halicsi hatalmi törekvései érdekében szüksége volt a hűségükre. A déli határokon az oszmánokkal szembeni védelemnek rendelte alá a katolikus térítést. Ennek színtere a Szörényi és Macsói bánság volt. Alverna a térítő akciót azzal igazolta, hogy sok „keresztények ellen elkövetett rossznak, rablásnak és gyilkosságnak” lehet elejét venni a térítéssel, mert a magyarországi skizmatikusok összejárásznak a velük „egy nyelvet beszélő és egy szektán lévő határokon-túliakkal.”¹⁷ A király a Rómából kiküldött hittérítők tevékenységéhez biztosította a katonai erőt és hatalmi súlyt. 1351-ben kifejtette a pápának, hogy „a királyságában és királysága szomszédságában élő skizmatikusokat, filiszteusokat [muzulmánok], kunokat, tatárokat, pogányokat és hitetleneket a szent keresztiségre és a katolikus hit felvételére akarja vezetni és számukra plébániás templomokat akar építeni, alapítani és dotálni.” A siker érdekében a megtértek tizedmentességet élvezzenek, mert „eddig az említett hitetlenek a tizedfizetés miatt vonakodtak felvenni az említett hitet.”¹⁸ A pápaság ismerte a problémát. 1328-ban – Károly Róbert kérésére – mérsékletre intette a magyar főpapokat. Most is – 1351-ben – ezt tette, a tized helyett harmincadot engedélyezett. A király a kalocsai „egyházat” nevezte meg az áttérítendő főhatóságaként, a pápa viszont a magyarországi főpapokhoz fordult. (Mivel a pápai levélből a címzetek nevének egy része kitört, csak az esztergomi érsek, a váradi és a zágrábi püspök biztos címzett.¹⁹) Mindebből az következne, hogy a király Erdélyt nem akarta volna bevonni a térítésbe vagy eleve beleértette a térítendő területbe, hiszen a gyulafehérvári püspökség a kalocsai érsekség alá tartozott. A pápa feltehetően Erdélyt is missziós területnek tekintette, ha már a váradi püspököt értesítette döntéséről. Lajos király apja, Károly Róbert minden fellépése a „skizmatikusok” ellen, a Kárpátokon és a Dunán-túliak ellen irányult és nem a magyarországiak ellen.²⁰ Lajos király a határhoz közelebb eső részeken már próbálkozott a térítéssel, de úgy tűnik, Erdélyben kevésbé erőltette a hittérítést, mint a Dunához közelebb eső déli országrészekben. 1351-ben a pápa átíratta azt az 1327-es utasítását, amelyben meghagyta a domonkosoknak, hogy kereszt-

¹⁶ *Papacostea* 1999. 101. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ DRH X. k. 40–41. o.; *Jakó* 2008. 233.o.

²⁰ *Suciu* 1977. 53. o.

tes háborút hirdessenek az erdélyi, boszniai és szlavóniai eretnekek ellen.²¹ Erre lehetett volna erdélyi térítő akció elrendelését építeni,²² de nem volt érdemes, mert a pápa 1327-ben sem szólított fel erőszakos térítésre, hanem szóbeli meggyőzésre, és aztán fél éven belül megtiltotta a domonkosoknak az inkvizítorok kiküldését, mert az a ferencesek feladata és előjoga volt.²³ Erdélyi térítésről nem tudunk, igaz, a stratégiailag fontos helyeken, mint Hátszegen is, kolostorokat állítottak fel, de a hátszegi ferencesek aligha látták tanácsosnak a kenézek háborgatását.

Jellemző, hogy az első olyan oklevél, amely magyarországi ortodox papot említ, egyben alkalmi adómentességet biztosított neki, éspedig 1349-ben, amikor a váradai püspök annak érdekében, hogy venteri birtokán „népek sokaságát” telepítse meg – nyilvánapestis okozta veszteségek pótlására – azt „a sajátos kegyet” helyezte kilátásba, hogy a helyi román vajda, aki egyben falusbíró volt, egy román papot (unum presbiterum olachalem) adómentesen alkalmazzon, „amíg akaratumknak tetszik.”²⁴ 1358-ban Lackfi Miklós (Nicolaus Lath) zempléni ispán búcsút eszközölt ki a pápától annak a két Arad megyei templomnak, melyeket saját birtokain emelt „a románok körében” azok számára, akik „e felfuvalkodott népek közül nem sokkal a katolikus hitre tértek meg.”²⁵ A pápa egyébként akkor bizonyult nagylelkűnek, amikor – 1356-ban – azért engedte el a tizedet, mert annak fejében Lajos királynak nemcsak a szerbiai skizmatikusok ellen kellett fellépnie, hanem az ő itáliai ellenfeleit is meg kellett fegyelmeznie.²⁶

Bihar még nyugodt országrész volt, Erdély keleti és déli vidékei már kevésbé, mert ezek a terjeszkedés bázisaként szolgáltak. Az 1340–50-es években innen indultak a tatárok elleni harcra, aztán a szászok tagadták meg az adót és az engedelmességet, melynek következtében a királynak személyesen kellett hadba szállnia. 1366-ban Vidinből jött Erdélybe és bejárta az egész országrészt azzal a céllal, hogy a különböző helyi sérelmek orvoslásával biztosítsa a közrendet. Érdeksérelmek jócskán előfordultak, hiszen a rendiség felé haladó társadalmi változások csak sérelmekkel járhattak. A honvédelem miatt alapvetően a nemesség helyzetét kellett megszilárdítani. 1365-ben Lajos király megerősítette az erdélyi nemesek azon jogát, hogy jobbágyaik és szolgálk fölétt bíraskodhassanak, leszámítva a lopást, a rablást és a súlyosabb bűneseteket, amelyek a királyi törvényszékek hatáskörébe tartoztak.²⁷ Egy év múlva a király a rendelkezést konkrét esetekben érvényesítette,²⁸ egész sor megyei és néhány székelyföldi birtokviszály ügyében döntött, majd június 28-áról keltezett oklevelében a románok ügyében hozott olyan határozatot, melynek értelmezése körül ma is folyik némi vita, pontosabban kétféleképpen ítélik meg azt vita nélkül. Az egyik nézet szerint románellenes intézkedésről van szó, a másik szerint románvédőről. Hol az igazság? A válasz az oklevél szövegében rejlik. „Lajos, Isten kegyelméből Magyarország... királya ezen sorainkkal mindenki tudomására akarjuk hozni, hogy mivel erdélyi földünk valamennyi nemese, hűséges híveink

²¹ *Theiner* 1863. I. k. 233–234. o.

²² *Pop* 2015. 43. o.

²³ *Urkundenbuch*, 412–413. o.; AO 160–161. o. (Avignon, [1327.] július 1.)

²⁴ DHV114. o. (Királymező, 1349. július 17.)

²⁵ DRH XI.k. 235. o. Vö.: DHV 137. o. (Avignon, 1358. február 24.)

²⁶ *Theiner* 1860. II. k. 24–25. o.

²⁷ *Jakó* 2014. 170. o. (Zólyom, 1365. november 6.)

²⁸ *Jakó* 2014. 182–183. o.

nap mint nap rengeteg kárt szenvednek a különböző gonosztevők, jelesen a mi földünkön élő románok merész csalárdsága, valamint ezek rendezetlen állapota és szokása miatt, ezért királyi hatalmunk teljével és különös kegyelmével azt a szabadságot adjuk meg e hűséges erdélyi földi nemeseknek is, hogy azon a földön kiirtsák és megsemmisítsék a bármelyik nemzetből, jelesen a románokéból való gonosztevőket.”²⁹ Ennek a szövegnek a román fordítása félreérthető. Először, amikor a rendezetlen állapot és szokás említését úgy adja vissza, hogy „életmódjuk és vad viselkedésük miatt” szenvednek kárt a nemesek. Másodszor, amikor „bármely nemzetből való gonosztevők, jelesen a románok” kiirtására ad jogot a király.³⁰ És ha csak eddig szól az idézet, akkor románellenes királyi és nemesi megnyilvánulásnak tűnik az egész.³¹ Annál is inkább, mert a magyar történetírás egyik jelese, Szilágyi Sándor is úgy vélte, hogy „az okirat egyenesen az oláhok ellen intéztetett, s sok helyt rögtönítélő bírósági szigorral van fogalmazva.”³² A historiográfiai naivitásnak viszont sok arca van: ez az értelmezés az egyik.

A király Erdélyben rendet és békét akart teremteni. A rendtelenség és békétlenség a rendiesedés kísérő jelensége és a társadalmi változás alapvetően a lesüllyedő szabad és félszabad elemeket sújtotta. A változás súlyos helyi konfliktusokkal, birtokviszályokkal, azaz földért folyó harccal járt, és ezekből a románok sem maradhattak ki. 1344-ben a gorbóvölgyi románok megölték a kolozsmonostori apát egyik jobbágját és ötöt megsebesítettek. 1346-ban Járai Péter alvajda és kecskési várnagy a gyulafehérvári káptalan – Bocsárd nevű – magyar falvának határát elfoglalta és a falu mellé erőszakkal románokat telepített, velük új falut alapított. A káptalan jobbágyait Péter alvajda az általa elfoglalt erdő használata miatt is elverette, és így járt el a vajasdi egyházi birtok jobbágjai ellenében is. 1352-ben a kecskési váruradalom románjai „ragadozó farkasokként” csaptak le a felgyógyi és gáldi nemesek szőlőire. 1353-ban a csicsói várnagy „románjait és kenézeit” Kozárvár és Kérő ellen indította, ahol egy jobbágyot megöltek, többet megsebesítettek és egyet Csicsóra hurcoltak. (A megtorlás nem maradt el, 1364-ben a csicsói várnagy megírta a románoknak [olachonibus], hogy ne féljenek, mert jön és békét teremt.) 1357-ben az alparéti román vajda és emberei a bálványosi váruradalom két falvát rohanták le és többek között 1000 juhot zsákmányoltak, majd miután az egyik megrablott falu kenéze vissza akarta szerezni az elvitt jószágot, őt is súlyosan megsebesítették. A vizályt a dobokai nemesek előadásából ismerjük, akik az okról hallgattak. Nem tudni, hogy esetleg valamelyik földesúr parancsára cselekedett-e a román vajda vagy sem. Ugyancsak 1357-ben Doboka megyében az egyik földesúr peres társa elleni birtokviszályban a román vajda segítségét vette igénybe. 1365-ben két Bebek-testvér gazdatisztje román vajdákkal, egy kenézzel és azok embereivel (többek között egy G[y]ulával) szentpéteri jobbágyokat Szentmihálytelkére hurcolt, Hídalmásról állatokat vittek magukkal, de azért asszonyokat és szüzeket is lemeztelenítettek...³³

Az 1366-os oklevél természetesen a nemeseken esett károkat emlegeti fel, de valójában földbirtokos nemesek hadakoztak földbirtokos nemesek ellen. Okkal hangsúlyozta

²⁹ DRH XIII. k. 159. o.: „propter... eorundemque statum simul et usum inordinatum; malefactores quarumlibet nationum, signanter olachorum”.

³⁰ DRH XIII. k. 162. o.

³¹ *Pop – Bolovan* 2013. 63. o.

³² *Szilágyi* 1866. 104. o.

³³ DHV 105–183. o.

Makkai László, aki a forrásokat feltárta, hogy az erdélyi nemesség „telepítő tevékenységével maga idézte fel a zavart”, melyben a románok szokásjogaikra hivatkoztak, nem fogadták el a megyei bíróságok hatáskörét, s elfogott társaikat kiszabadították a megyei hatóságok kezéből.³⁴ Elképzelhető, hogy hasonló eset korábban is előfordult, megtörtént az is, hogy szabályos békeszerződést kötöttek, mint Nagyszében város és szék 1383-ban a talmácsi románokkal, miután legelőhasználat miatt elszabadultak az indulatok, egész a gyújtogatásig és gyilkosságig. (Aki csak gyújtogatással fenyegetőzött, máglyára ítélték, ha heten eskü terhe mellett rávallottak.)³⁵ Az 1366-os rendeletben a király rögtönítélő szigora általában a büntettek ellen irányult: a fentebb félbeszakított idézet így folytatódik: „...bármely ember, akit lopással vagy rablással nyilvánosan vádolnak, noha nem érték tetten, az ellenkező fél az előállított embert törvényesen megölheti, abban az esetben, ha nemes, ötven nemes vallomása szükséges, ha nem nemes, ötven nem nemesé. Azt, akit nyilvánosan tetten érnek az említett bűnök valamelyikének elkövetésében, ha hét vele egyenlő rendű személy vall reá, az ellenkező fél megölheti. És ha közromán az, akit a vád alá fognak vagy tetten érnek, bármilyen közember tanúskodhat ellene, és fordítva, közromán hasonló esetben más nemzetbeli közember ellen tanúskodhat, közrománokkal vagy más közemberekkel törvényesen bizonyíthatja a vádat, ha pedig közromán valamely nemes embert nyilvánosan büntetettel vádol és nincs elég nemes a vád bizonyítására, akkor a bizonyítást nemesekkel, vagy kenézekkel vagy közemberekkel vagy románokkal eszközölheti, összesen 50 nemes személlyel, ebben az esetben minden egyes olyan kenéz, akit királyi oklevelünkkel erősítettünk meg kenézségükben, egy igazi nemessel ér fel, a közkenéz az egy fertős falusbíróval és a közembereket vagy románokat félfertősnek tekintsék a jelzett bizonyításban, és a közromán ily módon lehet képes a vádját bizonyítani a nemes ellen, akit azokban büntettekben nyilvánosan tetten értek.”³⁶ A fertő 14 garas, és egy perben a falusbíró egyedül tehet le az esküt, ha a per tárgya egy fertőt ért, a közromán csak félfertős kár esetén esküdhethet egyedül. Nem nagy összeg, mert komoly perekben a főúr és a főpap esküje 10 márkát ért, a nemesé és a papé egy márkát, a jobbágyé 1 forintot.³⁷

A királyi rendelet egységesítette az igazságszolgáltatást, nemes és nemes, közember és közember között nem tett különbséget, a nemes és közember közötti különbséget viszont meghatározta. Gyakorlatilag a román úgynevezett leveles kenézeket a nemesekkel egyenjogúsította, és innen már csak egy lépés volt a valódi nemességbe emelkedés. (Csak pozitív diszkriminációval találkozhatunk.) A rendelet alapvetően az önkényeskedések ellen irányult. Leszögezte, hogy bárkit, nemeset vagy közembert csak akkor lehet egy adott városban vagy falun letartóztatni, ha az illetőt rajtakapják a tett elkövetésekor. A rendelkezés megtiltotta és büntette a szemet szemért, fogat fogért önbíráskodási gyakorlatot, azaz, hogy egy jogtalanságot hasonlóval toroljanak meg. Kilatásba helyezte a törvénytelenséget elkövető királyi és vajdai tisztségviselők bíróság elé állítását. A nemesek más eljárás alá estek, mint a közemberek, fölöttük a vajda ítélkezett. Aki viszont olyat pártolt, aki király elleni hűtlenséget követett el, maga is ilyen vádnak tette ki magát. Ebből arra lehet következtetni, hogy a király tartott az erdélyiek és havaselveiek esetleges közös fel-

³⁴ Makkai 1948. 52. o.

³⁵ DHV 301. o.

³⁶ DRH XIII. k. 159. o. (Kivonatolja: Jakó 2014. 206–207. o.)

³⁷ Miskolczy 1922. 114. o.

lépésétől. Legfeljebb ilyen értelemben lehetne a rendelkezést románellenesnek tartani, de ez is naivság, hiszen a hűtlenség vétké is általános volt, soha nem öltött etnikai jelleget, és ennél is nagyobb naivitás azt gondolni, hogy a rendelet az erdélyi románok diszkriminációját célozta volna meg. Valójában az erdélyi románok a bizonyítás módja miatt haszonélvezői is lettek a rendelkezésnek.³⁸ Az okleveles román kenéz előnyösebb helyzetbe került, mint az oklevél nélküli magyar nemes, akinek nemességéről egyszerűen nem volt semmiféle írás, viszont környezete nemesnek tekintette (ilyen lehetett az erdélyi kisenesség többsége).

Az viszont kétségtelen, hogy az 1366-os királyi rendelkezés korlátozta a román szokásjogot, ugyanakkor a kenézi székek egészen a XV. század derekáig az életformákat is szabályozó helyi szokásjog, „a román jog” szerint működtek. A legkorábbi adat a kenézi székek összetételére a hátszegi román ítélőszékről maradt fenn 1360-ból: Péter erdélyi alvajda ítéletlevele. Eszerint az ítélőszék a királyi várnagy elnöklete alatt 12 kenézből, hat papból és hat közrománból (olachys populanis) állt.³⁹ Előfordult, hogy amikor a várnagy valakit lopásért maga elé akart idézni, hogy az országos jog (regni consuetudine) szerint ítélkezzen, a dévai vár négy körzetének kenézei és szabad románjai ellenálltak, mert a maguk törvénye szerint akartak eljárni.⁴⁰ Olykor a helyi konfliktusokban és birtokviszályokban döntő összerdélyi közgyűléseken is vettek részt románok. Erdélyben ugyanis „nem a megye maga fejlődik autonóm közeggé, hanem a tartomány.” A király nevezte ki a vajdát, a vajda a főispánokat, a megyei nemesség együttes közgyűléseken jött össze, és miután ezekre meghívták a székely és szász területek vezetőit, immár vajdai közgyűlésekről beszélhetünk, ebben az értelemben szólnak a források erdélyi regnumról, Erdélyországról.⁴¹ A közgyűlések elsősorban az igazságszolgáltatás fórumaként működtek, peres ügyekben döntöttek. 1355-ben az erdélyi vajda fősege alatt a tordai – bírói – közgyűlésről (congregatio generalis) kiadtak egy olyan oklevelet, amely hosszan felsorolja az összehívottakat: főpapokat, bárókat, nemeseket, székelyeket, szászokat, románokat, valamint más rendű és állású embereket. Bírói közgyűlésről, melynek résztvevői közt románokat is említettek, csak egyről, az 1291-es gyulafehérváriiról tudunk. A tordai gyűlés egy hétig ülésezett, és hat oklevele maradt fenn, melyekben a nemeseket résztvevőként mindig megemlítik, továbbá a székelyeket és szászokat csak egy oklevél említi meg, és kettő a más rendű és állású embereket. Az oklevelek birtokviszályokról szólnak, az is, amelyik a románokat említi. Ebben a vajda elrendelte, hogy a Kolozs megyei szolgabírák mérjék fel a kolozsmonostori apát birtokainak határait és adják vissza azt, amit mások elfoglaltak tőle.⁴² Lehet-e azt állítani, hogy 1355-ben a románok még testületileg megjelenhettek, tehát még rendet alkottak, aztán kirekesztették volna őket? Állítani mindent lehet, bizonyítani nem. Az az ügy, melynek kapcsán az oklevél a tordai gyűlés résztvevői között a románokat is említi, nyilván olyan lehetett, amelyikkenézeket is érintett. A diszkriminációs tézis szerint a kirekesztést az 1366-os rendelet pecsételte [volna] meg.⁴³ Sőt, drámai fordulatot jelentett volna, mert az 1351-es törvény a román kenézeket „összes-

³⁸ Diaconescu 2013. 61. o.

³⁹ DHV 146. o.; Jakó 2014. 50–51. o. (Hátszeg, 1360. június 1.)

⁴⁰ DHV 233. o.

⁴¹ Gábor 1908. 180–183. o.

⁴² DRH X. k. 311–325. o.; Jakó 2014. 286–289. o.

⁴³ Pop 1997. 69–84. o.

ségükben a nemességhez számította”, az 1366-os rendelet „a román feudálisokat kettéosztotta”, és ezzel megakadályozta a román rendi nemzet kialakulását.⁴⁴ Más szóval az írásbeliség, az a gyakorlat, melynek során a kenézek birtoklását királyi adománylevéllel erősítették meg, véget vetett az eredeti román feudalizmusnak.⁴⁵ Mindez másképpen történt, amint ezeknek a folyamatoknak egyik elemzője is felhívta a figyelmet.⁴⁶

Az 1366-os királyi rendelet a kenézek jogállapotának szabályozásával a valós helyzethez igazodott, hiszen ez a kenézi társadalom már maga is erősen rétegzett volt, és most a rendelet lehetőséget kínál az örökös falubirtokos kenézek számára helyzetük megszilárdítására, valamint utat mutatott az országos tisztségek és a velük járó vagyonosodás, birtokhalmozás felé. Másképpen szólva megteremtette a státus és pozíció összhangját, a státus ugyanis rangot, a pozíció társadalmi helyzetet jelent. Azzal, hogy a leveles kenézt és a nemest jogilag egyenlőnek tekintette, szélesebbé tette az utat a kenézek nemessé válása előtt. Egyelőre a leveles kenéz is még (vagy már) feltételes nemes, de a következő lépés már a nemesi státus megszerzése volt, akár korábban a magyar várjobbágyok és királyi szolgák, a serviensek esetében.⁴⁷ Lajos király még csak néhány román kenézt erősített meg úgy kenézi birtokában, hogy ezt már teljes jogú nemesi birtoknak minősítette. Sem most, sem később a görögkeleti ortodox románok esetében nemesítő kiváltságlevél nem utalt a vallási hovatartozásra.⁴⁸ Igaz, 1366-ban egy hónappal az idézett erdélyi oklevél után a király Lippán elrendelte, hogy Keve és Krassó megyében a „szláv vagy skizmatikus papokat” vagyonukkal és családjukkal együtt sértetlenül és épességben vigyék Himfy Benedek comeshez, aki majd sorsukról rendelkezik.⁴⁹ A királyi parancs egyértelműen a Duna jobb partjáról ide menekült papokról szól és nem a magyarországiakról. Emellett létezik egy (keltezetlen) 1366-os királyi parancs, amely szerint Sebes kerületben csak hithű római katolikus őrizheti meg nemesi és kenézi birtokát. Erről az oklevélről 1428-ban a karánsebesi minoriták tudatták a királyt, sőt, lehet, ők találták ki, talán éppen a király tudtával, mert azt akarták volna elérni és legitimálni, hogy a vidéken a német lovagrend telepedjen le, az ország határainak megerősítésére – mint ezt a bánáti román érsekség történetében olvashatjuk.⁵⁰

Az 1428-as oklevélbe foglalt 1366-os királyi (ál)parancsnak egyébként példamutató mozzanata annak elrendelése, hogy szombaton senki sem ehet húst, a húsevőt három márká bírsággal sújtják.⁵¹ A német lovagrend a kezdeti tapogatózás után nem rendezkedett be Magyarországon, a déli honvédelemben a románok egyre jelentősebb szerepet játszottak. Nem is lett volna őket célszerű térítéssel zaklatni. Vajon Lajos király próbálkozott ilyesmivel? A római katolikus hivatalos szemléletben a görögkeleti ortodoxok jogtalan birtokosoknak (iniusti possessores) minősültek. A XIV. század elején a Kelet-Európát bejáró francia domonkos szerzetes eltűnődik azon, hogy ha ura Valois Károly király megszerezne Görögországot a magyar királlyal, együtt leigázhathatná „az összes skizmatikus

⁴⁴ Drăgan 2009. 182. o.

⁴⁵ Drăgan 2000. 222. o.

⁴⁶ Pecican 2001. 67. o.

⁴⁷ Andea 1996. 133. o.; Pecican 2001. 75–76. o.

⁴⁸ Rusu 1997. 22. o.

⁴⁹ DHV 201. o.

⁵⁰ Suciu 1977. 52–56. o.; Achim 2008. 71. o.

⁵¹ Fermezdin 1892. 127., 289. o.

és barbár nemzetet”, amelyek a közöttük fekvő „gazdag és szép országokat jogtalan birtokosként foglalják el.”⁵² A pápai udvarban minden olyan uralkodót, aki nem ismerte el a pápa fennhatóságát, jogtalan birtokosnak tekintettek, Bizáncban pedig nem ismerték el kereszténynek a katolikusokat. VI. Kelemen pápa, aki több kereszties háborút is tervezett, élete végén, 1352-ben felelevenítette a skizmatikus jogbitorlást,⁵³ és aztán a bizánci császár kétszer, 1355-ben, majd 11 év múlva szintén hajlott a pápai fennhatóság elfogadására.⁵⁴ Lajos király a kenézek nemesítésével a pápai politikát képviselte. Nincs egyetlen olyan oklevél sem, amely a nemesítés feltételeként kötötte volna ki a vallásváltást. Ment az magától. Igaz, katolikus vallásra való áttérééről egy adománylevél szól, az, amelyik megemlíti, hogy acsvai Sorbánt katolikus hitre keresztelték át és a keresztiségben Stephanus nevet nyert (a juhötvenedet és a disznótizedet viszont nem engedték el).⁵⁵ A keresztapaságot maga a király vállalta.⁵⁶ A katolikus hegemonia kétségtelen. A pápa 1376-ban meghagyja a kalocsai érseknek: ne engedje, hogy egyházi tartományában „a görög és skizmatikus papok” olyan közfeladatokat lássanak el, mint a katolikusok, annál is inkább, mert ha ilyen „skizmatikusok a katolikusokkal gyakran társalognak, Krisztus híveinek lelkére nem kis kárral vannak.”⁵⁷

Divatos ma a civilizációk összecsapásáról beszélni. Ezt rá lehet vetíteni a római katolikus és a bizánci-szláv kereszténység szembenállására; olykor a magyar király és a Kárpátokon túli román vajdák viszonyára. De vajon Magyarországra is? Sikerült, és eszerint a tézis szerint úgy zajlott a „civilizációk összecsapása” Magyarországon, hogy a magyar királyi – „céltudatos” és „titkos” – politika a nemesi privilégiumokkal elválasztott egyes kenézeket és vajdákat a közrománoktól, a parasztoktól, akik „az etnikai identitás és felekezeti identitás nevében ellenálltak”, de osztályrészük *Apartheid* lett. Az „oszd meg és uralkodj” politikája révén sok kiváló román a magyar nemesség tagja lett, de „nem sokáig. A magyar nemesséssel való amalgámolásnak nem sikerült önálló »oláh« nemességet kialakítani!”⁵⁸ A „titkos politika” célja a görögkeleti ortodoxia ellen fellépni képes román katolikus nemesség megteremtése lett volna? Ha igen, akkor a posztmodern politika spekulációjáról lenne szó. De lehetett szó ilyesmiről? A térítés és az átkeresztelés nyilvános volt. A végén – ha jól értjük – a titkos politika „az amalgámolással” nyilvános célt ért. Viszont még nyilvánosabb a historiográfiai tanulság, éspedig az – mint a fenti idézet dokumentálja –, hogy a hagyományos interpretációs keretből milyen nehéz kilépni, még akkor is, ha törekszünk rá. És törekszünk rá, a fenti idézetek olyan cikkből valók, amely a román nyelv magyar jövevényszavainak jelentőségét méltatja objektivi-

⁵² ADEO 89. o.

⁵³ Barbu 1998. 113. o.

⁵⁴ Medieval History, 875. o.

⁵⁵ DHV 189. o.; Jakó 2014. 195. o. (Az oklevél kelte: Kolozsvár, 1366. május 16.)

⁵⁶ Barbu 1998. 173. o.

⁵⁷ DHV 262. o.

⁵⁸ Alexandru Niculescu: „ROMANIA HUNGARICA” – contacte lingvistice și culturale româno-maghiare. www.upm.ro/facultati_departamente/stiinte.../Niculescu.pdf (Utolsó megtekintés: 2016. december 11.): „Chiar dacă această politică – *DIVIDE ET IMPERA!* – nu a atras decât unele familii „kneziale” sau descendente din voievozi locali, ea a avut un țel (secret) bine determinat: a se p a r a pe România „communistă”, pe țărani „valahi” care opuneau o rezistență în numele identității etnice și confesionale („schismatici”!) de România atrași de privilegiile economice și sociale ale „nobilării”. Au avut acces în „nobilimea” maghiară Hunyadi, Drágfy, Bánfi, Kende, Máilath, Lácffy (Lațcu), Pálffy, Bárcsai și cîțiva alții – dar... pentru nu multă vreme. Amalgamarea cu nobilii maghiari nu reușea a se face distinctă o nobilime „valahă”!”

tásra törekvéssel és rokonszenvvel, például nem nevezi a magyarokat allogén népességnek, amire gyakran van példa.

A vita alapja az őshonosság kérdése. Az axiómából következik az összeesküvés-elmélet, melytől nem lehet mentes a kenéz-vita sem. A vita a kenéz jogállása és a kenézi intézmény jellegének megítélése körül forog. A kérdés: mi lehetett a kenéz? A népvándorlást túlélő nép vezetője vagy királyi várnagy alá tartozó feltételes nemes, aki szolgálatokkal és szolgáltatásokkal tartozik, vagy éppen mentességet élvez, népességlepitő vállalkozó? A korabeli oklevelek sokféle találgatásra adnak alkalmat. Jóhízeműséggel mindkét álláspontnak vannak hívei, de rosszhízeműséggel is, ha a forrásértelmezésben elhomályosít az axióma. A kenéz-vita – akár az őshonos folytonosság vitája – pavlovi reflexeinknek megfelelően – egyesek fejében – magyar–román vitává egyszerűsödött.

A kenéz-vita és tétje (konstrukciók és „valóság”)

A vitát a magyarok kezdték, ők fedezték fel a kenézeket a tudomány számára. Areformkori jogtudós, Gál László kezdeményezte: Anonymusnak adott hitelt, Töhötöm és Gyalu magyarjai és románjai „frigyestársak”, a románok részben római maradékok, részben meghívottak várőrzésre, vezetőik, a kenézek maguk is nemesek.⁵⁹ Véleménye megfélemlhetett a műveltebb körök véleményének. A Hunyad megyei orvos szerint például a régi kenézek „hasonlók minden tekintetben a skóciai Hochlandban lévő klánokhoz, közvetlenül csak a vajdától függöttek, de liber baronatussal nem bírtak, hanem ha különös diploma mellett, mit a Csolnokosi família Hunyadi Jánostól nyert”,⁶⁰ mely diploma egyébként hamisítványnak bizonyult. Gál Lászlóval szemben a kor legjelentősebb forrásgyűjtője, Kemény József azt bizonygatta, hogy a kenéz nem nemes, hanem uradalmi és falusi bíró, és amely kenéz nem lett nemes, jobbágsorba süllyedt. Ugyanakkor – hangoztatta Kemény – a román nemzet a legjobb hazafiakat, hősöket és államférfiakat adta az országnak.⁶¹ Leegyszerűsítés lenne a történeti álláspontokat csupán politikai szándékokra alapozni. De ki tagadná, hogy nem politikai szelek dagasztják a képzelt vagy valós történelmi tények tengerén hajózók vitorláit? A történeti ítélet háttere mindig némi magyarázattal szolgál. Gál László viszont a szászföldi románok és szászok egyenjogúságának biztosítását kívánatosnak és méltányosnak tartotta, és ezért megidézte a történelmet, hogy lássák: a magyarok a románokat nem nyomták el, viszont a szászok már annál inkább. Kemény József viszont a szász–román vitában a szászok mellé állt és még hamisított is.⁶² Például egy olyan 1363-as oklevelet, amelyben a kenézi jog új irtványföldre vonatkozott,⁶³ aztán egy 1377-es hamisítványában „tisztázta” a kenézek jogállását, amikor elbeszélte azt, hogy a kenézek saját alattvalóikat adókkal nyomorítják, ugyanakkor földesuraiknak hűséggel és szolgáltatásokkal tartozó alattvalók ők maguk is, akik viszont kötelezettségeiket nem akarják teljesíteni.⁶⁴ Ezt a hamis oklevelet akár Max Weber-féle ideáltípusnak is lehetne tekinteni, modellnek, amely a valóságban nem létezik, de a való-

⁵⁹ Gál 1846. 16., 19. o.

⁶⁰ MTAK Kt., Díszművek, 314. o.; Fodor 1840. 45. o.

⁶¹ Kemény 1846. 286–335. o.

⁶² Rady 1993. 102–125. o.

⁶³ Jakó 2014. 100. o.

⁶⁴ DHV 270. o.; Holban 1981. 224–225. o.

ságosnak vélt tényeket a modell egyes elemeihez hasonlítjuk, hogy magát a valóságot jobban jellemezni tudjuk. A hamisítványban valós elem, hogy a földesúr megadóztatja parasztjait (és persze egyben védi őket, hogy ne veszítse el), továbbá ő sem szeret adózni. Ezt tették az országos, királyi privilégiummal rendelkező nemesek. Akkor miért ne tették volna a kenézek, akik közül, aki tehetett, maga is országos nemesként tette ezt immár törvényesen? Valószínűleg Kemény ez esetben hitte is, amit hamisított, és hitét egy kis hamisítással támasztotta alá, a hamisítást pedig hitével. Ma is járnak el így történészek, de már nem veszik a fáradságot, hogy hamisítsanak egy-egy olyan oklevelet, amellyel feladják a leckét az utókornak. Sőt, még azt sem tudják, amire Kemény – a több kenézséget összefogó vajdaságokról értekezve – klasszikus érvennyel figyelmeztetett: „Egyes szavak értelmét egy közelebbi századról idősb századokra is alkalmaztatni nem örökké biztos okoskodás, mert némely szavaknak értelme a változó századok folyamata alatt gyakran változott.”⁶⁵ Kemény a kenézekről olyan meggyőzően érvelt, hogy álláspontját a modern román történetírás egyik alapító egyénisége, Ioan Bogdan is elfogadta,⁶⁶ és azóta is akadt tapasztalt kutató, akit egy-egy hamisítványa meglepettett.⁶⁷

A dél-magyarországi román autonómiákat Pesty Frigyes fedezte fel a tudomány számára, és forrásról forrásra haladva olyan koherens történetbe foglalta, amelynek máig nincs párja.⁶⁸ Nem beszélve a térség egészének forrásfeltárásáról, amelyet aztán román kortársai használtak.⁶⁹ Míg ezek Eftimie Murguval az élen olyan Temesi bánság történetet konstruáltak, amelyben a Tisza, Maros, Kárpátok határolta terület római folytonosságot őrző román országgént jelenik meg, Pesty éppen azt nyomozta, hogy a román kerületek miként illeszkedtek Temes és Krassó megye, valamint a Szörényi bánság és Szörény megye szervezetébe. Nem polemizált, de tagadta, hogy az, amit a források román jognak (jus valachicum) neveztek, eltért volna a magyar jogszokásoktól, sőt, amikor a családi vagyon védelméről volt szó – „oláh szokás szerint” (juxta ritum volachie) –, még hangsúlyozta is, hogy „...ezen joggyakorlat a magyar nemzetnél kétségkívül megelőzi azon kort is, a melyben az oláhok Magyarországra be vándoroltak”. Egyébként a román kerületekben „...a birtokos nemesség ezen kerületekben, kivált a karánsebesiben és miháldiban, nyelvére, érzületére többnyire magyar volt”, és „a magyar nyelv ezen családok közt általános használatban volt, sőt még a köznép is, ha nyelvére nézve származásilag oláh volt volna is, a magyar nyelvet értette, azzal el bänni tudott, bizonyosság arra, hogy tanúvallatáskor nem ritkán magyarul fejezték ki nyilatkozatukat, valamint végrendeletet, és hasonló magán természetű okiratot sokszor ezen nyelven fogalmaztak. Ez így levén, annál kevesbé fog meglepni, ha a politikai testületek és törvényszékek hivatalos működésében a magyar nyelv használatát divatozónak találjuk.”⁷⁰ – Ez az értékelés és hangvétel a reformkor és az 1860-as évek mérsékelt magyar nacionalizmusának szemléletére vall. Maga a dák–római román származás sem volt probléma. A magyar történészek elfogadták Anonymus meséjét, a románok egy csata után meghódoltak a magyar vezérnek. Ennek

⁶⁵ Kemény 1854. II. k. 120. o.

⁶⁶ Bogdan 1968. 168. o.

⁶⁷ Andea 1996.143. o.; A hamisítást leleplezte: Mályusz 1956. 399. o. 3365. sz.

⁶⁸ Pesty 1876.

⁶⁹ Pesty 1877. (A birtokomban lévő példány Vasile Maniu – Eftimie Murgu harcostársa – bejegyzéseit tartalmazza, és Ștefan Niculescu ajándékozta Atyámnak.)

⁷⁰ Pesty 1877. 26., 40. o.

megfelelően Szabó Károly úgy vélte, hogy a különböző magyarországi román „vajdák hatóságában az oláhoknak eredeti hadi s polgári szerkezetét láthatjuk, mintegy megörökölve, melyet a magyar hódítók nemzeti fensőbbiségek fönntartása mellett... ha tán szűkebb hatáskörre szorítva is, fönntartottak.”⁷¹

Az 1880-as évekre a közéleti és vele a történetírói hang is durvult. A hunyadi helytörténész és oklevélgyűjtő, Sólyom-Fekete Ferenc érdesen és polemikusan fogalmazott, akár sok román kortársa: a kenéz balkáni hordavezér, a kenézség „idegen csemete volt, itt bíz az nem vert mély gyökereket. És bár annyira se vert volna, mint amennyire vert.” A kenézség hűbériség, „a hűbérül kapott jószágon letelepített lakosok ura lett a kenéz, azokat jobbágyaivá, szolgáláivá tette s vagyonuk s életük fölött is rendelkezett”. Ezért „az oláh jobbágyág eredete jóformán itt keresendő, azt ők önként vállalták el és hozták magukkal.” A király viszont enyhíteni akarta a nyomást, felállította a közrománokat is képviselő kenézi székét, ennek befogadására Hátszegen külön királyi palota épült, és „a magyar állameszme, a magyar államhatalom kimagasló természete nem tűrte sokáig a hűbériségnek ama szláv kinövését, sem azt nem engedhette meg a magyar emelkedetebb szempont, hogy a tulajdon oly nemű korlátozása fönálljon”, a hűbéri kenézbirtokot felváltotta a tulajdon római jogi fogalmához közelebb álló nemesi birtok.⁷² – Ez az indulatos vélemény már a román kenézek tudatos diszkriminációját valló román nézetekre adott válasz. Aki papírra vetette, a magyar hegemonia és a magyar állami integritás elleni veszélyt látott abban a román nemzeti ideológiában, amely az erdélyi román őshonosságot vallotta, és régi római intézmények továbbélését, amelyeket aztán a magyar királyok számoltak volna fel.

Jancsó Benedek, a román nemzeti törekvések első magyar elemzője kemény honvéd volt. 1896-os nagy műve – *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* – véd- és vádirat. Védi a magyar politikát és vádolja-cáfolja a román nemzeti történelemszemléletet. Valamiféle *Hassliebe* jellemezte a románokhoz való viszonyát. Tanfelügyelőnek készült, és mint minisztériumi tisztviselőnek meg kellett tanulnia románul, ezért hosszabb időre Bukarestbe ment, ahol 1892-ben ezt látta: „És pedig van egy dolog, mi fájdalom, nálunk nincs. Itt minden román, még az isten is, nem úgy, mint nálunk, hol bizony csak amolyan osztrák magyarocskák vagyunk. Istenem, mikor lesz Budapest olyan magyar város, mint Bukarest oláh, pedig mondhatom, hogy itt több az idegen elem, mint Budapesten.”⁷³ Jancsó egyébként nem szerette a Kárpátokon túli világot, nyomasztotta a luxus és a nyomor ellentéte, de nem volt zsigerből románellenes. Megvallotta: „Most a román históriát olvasgatom – egy kissé nehezen megy még – és bámulva látom: mily szoros volt e két nemzet között minden tekintetben egész a XVII. század végéig a kapcsolat, s mily nagy a magyar műveltségi befolyás, ősi bűnünk szerint figyelembe se vesszük, mit írnak a román historikusok... Nem lehetetlen, hogy idővel felcsapok oláh–magyar historikusnak.”⁷⁴ Különös iróniája a sorsnak, hogy Jancsó, miután a magát sovínisztának valló miniszterelnök, Bánffy Dezső bizalmasa volt, az 1910-es években – magánlelvelben – őszintén szorgalmazta a magyar kormányzati politika radikális megváltoztatá-

⁷¹ Szabó 1878. 212–213. o.

⁷² *Sólyom-Fekete* 1881–1883. 16–20. o.

⁷³ OSzK Kt., Levelestár, Jancsó Benedek levele Jakab Ödönhöz, 65. (1892. április 24.)

⁷⁴ MTAK Kt., Ms. 5162/502. Jancsó Benedek levele Márki Sándornak. (1892. március 27.)

sát a demokratikus alapon lehetséges megbékélés érdekében. Nagy műve rossz és jó részletekben egyaránt gazdag. Kárhoztatta a román értelmiségit, dicsérte a román parasztot. Nála a tömeges román bevándorlás még a XVIII. században is tart, amikor erre az időszakra a gondos forráselemzés ennek képtelenségét kimutatja.⁷⁵ Viszont nagy művében azt is kifejtette, hogy a XIV–XV. század folyamán az erdélyi és dél-magyarországi román kerületek milyen értékesnek bizonyultak az ország déli határainak védelmében. „A helyzet arra kényszerítette e királyi várak ispánjait, hogy a várjóságokon letelepített oláhságot fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. Minekutána a fegyverviselés e korban tekintélyt biztosító és sok előnyt nyújtó dolog volt, a vajdák és kenézek szívesen vállalkoztak rá. Miután mentől nagyobb számú olyan fegyveresre volt szükség, kik felett szükség esetén a várak parancsnokai azonnal rendelkezessenek, bele vonják azokat a kenézeket is e szolgálatba, kik nem a várjóságokon voltak letelepítve, hanem oláh földeknek nevezett irtványokon. Így fejlődik ki, külön-külön mindenik vár körül egy oláh kerület, amelyeket aztán V. László király a mai Krassó-Szörényben egy közigazgatási egésszé egyesít. Az oláh kerületek szervezete tehát nem maradványa valami régi római vagy román katonai intézménynek vagy előbb bírt politikai jognak, hanem eredménye egyszerűen a viszonyok által teremtett fejlődésnek.”⁷⁶

Azt, hogy miként és mikor települt meg a románság a várbirtokokon és azok körzeteiben, nem lehet pontosan rekonstruálni. Temes és Krassó megyében, illetve a Szörényi bánságban az Anjou királyi hatalom szervezte meg a körzeteket.⁷⁷ Okleveleink már erősen rétegzett és erős helyi hatalommal rendelkező kenézi világokról szólnak. A máramarosi és hátszegi román világ kenézeit gyakran kis feudálisoknak nevezik jobb terminus híján. Az erősebb kenézek ugyanis a jövedelmek behajtásával tartoztak a várnak és adott esetben katonai szolgálattal.⁷⁸ Az elszegényedő kenézek szabadparaszti sorba süllyedtek. És ezt a kis „feudalizmust” a nagyobb, a királyi „feudalizmus” foglalta magába. Jancsó Benedek jól érzékelt, hogy az ország legveszélyeztetettebb határvidékén megerősödött a kenézek autonómiája. Pontosabban a XV. században Temes megye dombvidékein. Hunyad megyében viszont a dévai várbirtokból még osztogattak. 1362-ben Lajos király Musad (Muşat) fiának, Ladislaus comesnek és fiainak adományozta a dévai várkerületbeli Zalasdot és ennek népeit felmentette a királyi adók alól, mellyel addig úgy tartoztak, mint a szomszédos vidék román falvai.⁷⁹

A két világháború között készült nagy *Magyar történet* történelmünk átértékelése jegyében koherens fejlődéstörténetet nyújt. Szerzője, Hóman Bálint vérbeli történész és elbeszélő, aki az 1940-es években végzetesen belekeverte magát a politikába. Mégis van valami szomorúan mulatságos abban, hogy olykor szinte lelkesen hangoztatja a román szenvedéstörténeti sémákat, amelyeket, mint láttuk, jobb román történészek örök nyugalomba helyeztek. Így megtudjuk, hogy Lajos királyunk nem tűrhette, hogy a délvidéki románok görögkeleti papokat kezdtek hozni és „1366-ban az összes skizmatikus papokat elűzte. A délvidéken kialakult oláh kerületek némelyikét – így a hátszegi, karánsebesi, miháldi (mehádiai), komjátai kerületeket – erélyesen megtisztította a skizmatól, a betele-

⁷⁵ Miskolczi – Varga 2013.

⁷⁶ Jancsó 1896. 242. o.

⁷⁷ Achim 2000. 170. o.

⁷⁸ Popa 1988. 161. o.

⁷⁹ DHV 157–161. o.

pülés, a helyben lakás és a kenézi adomány előfeltételül állítva fel a katolikus hit elfogadását és gyakorlását. Más kerületekben s az északkeleten kialakult vajdaságokban inkább az egyéni térítés eszközeivel élt. Minoriták, többnyire az oláhok nyelvét könnyen elsajátító olasz szerzetesek mentek ki a nép közé. A kenézeket, kit meggyőzéssel, kit megemesi kiváltságok, birtokadományok ígéretével csalogatták a latin egyház hűségére, az ó-hiten maradt köznépet pedig elvonták a havaselvi és moldovai skizmatikus püspökök hatósága alól.⁸⁰ Aki ilyesmit írt, mintha azt akarta volna felmutatni, hogy milyen volt vagy lehetett volna a jó magyar asszimilációs politika. De aztán keserűen megvallja: „A magyar főpapoknak a lelki gondozásuk alá került oláhokkal szemben tanúsított magatartása azonban legkevésbé sem volt alkalmas a nép hitének és bizalmának megszilárdítására. A pápa és király hiába intették őket tizedköveteléseik mérséklésére, szavuk a pusztában hangzott el s a görög egyházban szokatlan adóteher viselésére kényszerített oláhság elfordult a »magyar vallástól«. XI. Gergely pápa ezért 1374-ben külön magyarországi oláh katolikus püspökség felállítását vette tervbe, de ez a szándéka is megbukott a magyar főpapság ellenállásán. Az oláhság egész tömegének megtérítéséről le kellett mondani s alig két évtized múltán végső reménye is megsemmisült az uniónak.⁸¹ (1374-ben a szereti püspökséget állították fel, és ha Moldvát Magyarország részének tekintjük, akkor ez igaz lehetne, de Moldva már nem tekintette magát annak...) Egyébként a magyar nemesek azért nem erőltették a hittérítést, mert szükségük volt a jobbágyokra, hiszen a korban a nemesek éppen egymás jobbágyait akarták megszerezni, ezért olykor súlyos fegyveres összetűzésekbe keveredtek, és amely földesúr ilyen helyzetben komolyan veszi a térítést, alulmarad a munkaerőért folyó harcban.

Hóman szerint az oszmán-török balkáni előnyomulás újabb és újabb román betelepeléssel párosult. Jöttek a románok kenézeikkel az élen. „Ezek a – személyeiveikből, a kenézi intézmény bolgár–szláv eredetéből és bulgáriai, havaselvi analógiákból következőre jobbára bolgár, szláv, kun–besenyő eredetű – kenézek (kenezii valachi) a pásztorkodó oláhok egy-egy települő csoportjának, közösségének bírái, katonai és közigazgatási előjárói voltak, s maguk már földműves gazdálkodást folytattak. A betelepüléskor ők egyezkedtek és állapodtak meg a királyi közegekkel a település feltételei tekintetében, ők hajtották és szolgáltatták be a szállásuk körzetébe, vagyis kenézségükhöz tartozó szabad pásztornéptől járó ötvened-adót, ők gondoskodtak teljes felelősség mellett a vállalt katonai kötelezettségek pontos teljesítéséről.⁸² – Van ebben némi csúsztatás. A nevek alaposabb elemzése még hátra van. Nehéz elképzelni, hogy miként lehetett pásztorokkal földművelést folytatni, mert a kenéz aligha állt oda rendszeresen szántani-vetni. Nem ismerünk olyan oklevelet, amelyben világosan leírják, hogy honnan települt be az a kenéz, aki egyezkedett. Okleveleink a kenézi szolgáltatásokról szólnak, kisebb részük telepítésről, és nehéz tisztázni, hogy milyen lehetett a kirajzás és a bevándorlás aránya, annál is inkább, mert a király a Szörénységet saját országa részének tekintette. Az elbeszélő saját elbeszélésének harmóniáját és esztétikáját nem zavarta meg ilyen részletekkel. A történet ment a maga útján. „Az ország belsejében kenéz és vajda néven szereplő telepesbíráik (soltészeik) vezetésével vármegyei területre telepített oláhok, más szabad telepesek módjára

⁸⁰ Hóman 1936. 243. o.

⁸¹ Uo.

⁸² Nagy 2015. 221–237. o.

illeszkedtek be a társadalom és közigazgatás szervezetébe s a 14. század folyamán azokkal együtt olvadtak be az egységes jobbágy-paraszti osztályba. Nem így a határvidéken. Ott a királyi hatalom katonai célokra használta fel a keleti végeket még mindig nyugtalanító tatárok szokásait és harcmódot tapaszthatból ismerő s a tatárokban esküdt ellenségét látó, nyers erkölcsű, bosszúra éhes és a hegyvidéki cselvető harcra kiválóan alkalmas havasi pásztornépet. E hivatásukhoz képest szélesebbkörű önkormányzatot biztosított számukra, s a Balkánról magukkal hozott társadalmi és közigazgatási szervezetüket érintetlenül illesztette be a magyar határvidéki közigazgatás szervezetébe. A temesi és krassai oláhok a szörényi bán, majd meg a temesi főispán, a hunyad-, szeben-, fogaras-, brassóvidékiek az erdélyi vajda, a máramaros-ung-beregi telepések a vármegyei főispánok hatósága alá kerültek, a nemesi vármegye autonóm hatóságának azonban nem lettek alávetve. A délvívidék egy-egy királyi várral a központjukban külön oláh kerületek (districtus, provincia valachialis) keletkeztek, s e kerületek népe az illetékes királyi főtisztviselőt – a bánt, vajdát, főispánt – helyettesítő magyar várnagyok állandó felügyelete és ellenőrzése mellett működő s a nemesi vármegye kormányzatára emlékeztető kerületi önkormányzatok hatósága alá tartozott. A fogarasi, omlási, hátszegi, jófői, dévai, hunyadi, borzafői, krassófői, kövesdi, miháldi, almási, lugosi, komját, turdi, ikusi, zsidóvári, béli, zsupáni, suggyai és világosvári oláh kerületekben a várnagy oldalán tizenkét esküdt kenéz látott törvényt. Fontosabb kérdések felmerülése esetén maguk a főméltóságok, vagy nevükben a várnagyok tartottak a vármegyék nádori közgyűléseikhez hasonló egyetemes törvénylátó gyűléseket (generalis congregatio), hol a kenézi széket az oláh köznépéből választott esküdt székülökkel egészítették ki. Az északkeleti határon megtelepedett oláhoknak még kiterjedtebb önkormányzatuk volt. Itt Nagy Lajos uralkodása idejében magyar várnagyok helyett a vármegyében lakó összes oláhok által választott máramarosi, ungi, beregi vajdák álltak az önkormányzat élén; ilyen vajda volt Moldovában is Drágos és Szász, mielőtt Bogdán a független oláh vajdaságot megalapította volna. A régen kialakult országos szervezetbe organikusan beilleszkedő oláh kerületi közigazgatás hatósága minden ott lakó oláhra kiterjedt, az autonóm hatalom azonban egy osztálynak, a kenézeknek kezében volt.” Ezek a kenézek „magyar jogfelfogás szerint tehát katonáskodó familiárisok felett rendelkező királyi hűbéres vitézek voltak. Kenézességük kezdetben ideiglenes jellegű, bármikor visszavonható és másra átruházható királyi hűbér volt, ebben különbözött a kun szálláskapitányok örökhűbér-jellegű kapitányságaitól. Mivel azonban a királyi hűbérúr ritkán, leginkább csak hűtlenség esetében élt visszavonási jogával, a kenézi tiszt örökössé lett a telepítő kenézek családjában, s ezek – a kun kapitányi családokhoz hasonlóan – születési nemességként helyezkedtek el az oláh társadalom felső szintjén. Az örökhűbéres nemesi osztállyá alakuló kenézekkel szemben közoláhnak (valachus populanus) nevezett, nyaranta a hegyekben legeltető, télvíz idején a kenézek szállása körül fekvő kezdetleges falvaiba visszavonuló szabad pásztornép – a sátorlakó falusi kunokhoz hasonlóan – kenézségenként megállapított számban katonáskodott, és mintegy földbérül, birkaszaporulata ötvenedrésében, más állatok szaporulatának tizedében vagy más kulcs szerint meghatározott földesúri terményadót fizetett, de minden más adózás alól mentesítve volt. A kenézek hűbérbirtokán dolgozó legalsóbb népelem, melyet a pásztor oláhhval szemben románnak (rumin, rumun) is mondtak, más földesúri jobbágyok módjára adózott urának és a kerületi vár várnagyának. A rétegződés hasonló a kunokéhoz és jászokéhoz, s a fejlődés is hasonló irányt vett. A kenézek – akár-

csak a kun kapitányok – hűbérük örökös birtokká változtatására, a nemesi rang és nemesi jogok megszerzésére törekedtek, s e törekvésük támogatásra talált a megtérítésükön fáradozó központi hatalomnál. Különösen Nagy Lajos fejtett ki itt is, mint mindenütt, nagy buzgalmat a térítésben, s a siker érdekében kiváltságok osztogatásától sem tartózkodott. Némely kerületekben – így a hátszegi, karánsebesi, lugosi, miháldi (mehádiai), komjáti distriktusban – a katolizálás előfeltételévé lett minden kenézi adománynak, sőt, utóbb a helyben lakásnak is, minek ellenében e kerületek kenézeti a XIII. századi nemes servienszekéhez hasonló nemes-kenézi rangot kaptak. Másutt egyéni térítés folyt, és az olasz minoriták céltudatos térítómunkája hamarosan nagy eredményekkel járt. A jórészt bolgár, szláv, kuneredetű s most katolikus hitre tért kenézek azután sorra egyéni birtok-adományt szereztek kenézi hűbérbirtokukra, s a korábban kenézi hatóságuk alá tartozó köznépet – a szabad pásztorokat csakúgy, mint a földműveseket – földesúri hatóságuk alá vetették s már mint magyar nemesek beolvadtak, felszívódtak a magyar köznemességbe. A kenézszármazású törzsökös magyar főnemesi és köznemesi nemzetségek hosszú sorának – a béltelki Drágfi, malomvízi Kendefi, gerlistyei Gerliczi, karánsebesi Fiáth, kisilovai Ilosvai, nagyilovai Kisfalusi, bilkei Lipcsei, dolhai Petrovai, ruszkovai Dolhai, apasai Méhelyi, gyulafalvi Gyulafalvi, csulai Móré, nádasi Ungor, ponori Török, dobozi Dánfi, szaploncai Szaplonczai; demsusi Morsinai, csolnokosi Csolnokosi, mutnoki Zayk és más családoknak – esete bizonyítja, hogy e beolvadási és magyarosodási folyamat mily gyorsan és alaposan ment végbe. A korai településű kenézcsoportok ivadécai közül csak kevesen – így az apasai Mihályi, apasai Vlád, saji Mán, petrovai Biláskó és más családok – maradtak meg, vagy lettek később oláh környezetük hatása alatt ismét oláhok. A többség elmagyarosodott. Asszonyaikat többnyire magyar családokból vették; így az Ilosvai család első ízein Dávidházi, Komlósi, Kende, Nagymihályi, Tibai, Morvai (Rákóczi), Semsei, Nádasi leányok nevével találkozunk. A társas életben, megyei közéletben, katonaelésben magyar környezet hatása alá, hitéletükben magyar káptalanok iskoláiban nevelt, magyarul prédikáló, oktató, gyóntató magyar papok gondozása alá kerültek. A birtokos nemesúrrá lett kenézivadékokat a korábbi osztálykülönbségen túl a nemzetiségi és vallási különbség mély szakadékaival választották el a földesúri hatósága alá került oláh köznéptől, mely feltartozhatatlanul süllyedt a paraszt-jobbágyok színvonalára oly korban, mikor már az egész jobbágyosztály a fokozatos gazdasági süllyedés útját járta. Hasonló sors jutott osztályrésztül a nemesi rangot nem nyert kenézek ivadékainak is, kiknek tisztése hovatovább a telepesbírák (soltészek), majd a közönséges falusi jobbágybírák tisztének színvonalára hanyatlott alá.”⁸³

Mind a magyar, mind a román elbeszélésben a kenézek az élen állnak. Az 1920–30-as évek magyar elbeszéléseiben asszimilációs diadalmenet élén haladnak, a románban a disszimilációs gyászmenet élén. Az asszimiláció kétségtelen folyamatát sikerült alaposabban is megolajozni további faji spekulációval, azzal, hogy a kenézek török eredetét még erősebben kidomborították, kétségtelenül török nevek – Aldomir, Bay, Chakan, Harambasa, Idomer, Kaba, Kuman (Koman), Tatar, Tivan – alapján. Ez „a kenéz tehát harcos, parancsoló vezető, pásztornépe pedig engedelmessé nyáj volt.” És így „a magyarság... a románság betelepülésekor nem homogén, egyöntetű románsággal került szembe, hanem egy török fajú vezető elemmel és egy vlah pásztorelemmel.” Így „könnyű volt

⁸³ Hóman 1936. 290–291. o.

a szintén jórészt török etnikumú magyar nemességnek és a román kenézcsaládoknak érzelmileg összekapcsolódnai, hiszen egyforma származás és harci erények voltak a sajátosságaik, de könnyű volt össze is olvadniuk, azaz a kenézeknek asszimilálódnai.⁸⁴ A kenézség az 1930-as évek végén mint valami eredendő bűn jelenik meg, mert miközben a királyi hatalom nemzetiségi autonómiát szeretne biztosítani, „az oláhság a kenézek és közöláhok balkáni megkülönböztetését hozta magával új hazájába, s ez lehetetlenné tette, hogy a magyar hatalom által ajándékozott autonómia valósággá váljék.” A kenéz tárgyalta a királyi, a földesúri és az egyházi hatalommal, vonzotta a helyhez kötött élet és a „nemesi életforma szabadsága és gazdagsága. Nekik tehát nem kell autonómia, a primitív köznéppedig nem képes felfogni és kihasználni annak lehetőségeit.”⁸⁵ Ugyanekkor ugyanezt egy román történész – természetesen Anonymus alapján állva – tárgyilagosan így látta: a magyar királyok csak a kenézekkel tárgyalhattak, mert ezek rendelkeztek egyedül „az ehhez szükséges jogi individualizmussal, az ő kezükben összpontosult a klán fölötti hatalom, csak nekik volt meg az az erejük, ami minden jog és szerződés viszony alapja.”⁸⁶

A magyar elbeszélés – eltekintve a kisebb-nagyobb belső ellentmondásoktól – a román világok integrált jellegét és autonómiáit és a társadalmi átrétegződést jobban megjelenítette, mint a román, jobban be tudta illeszteni az országos fejlődés egészébe. Ennek oka az is, hogy magyar történészek kezdték feltárni az idevágó források javát. Fekete Nagy Antal és Makkai László – a maga nemében egyedülálló, már hivatkozott – dokumentumkiadását azok a román történészek, akik elmarasztalják, használják is.

A magyar történetírásban Makkai László ásott a legmélyebbre, amikor választ keresett arra a kérdésre, hogy miért nem alakult ki Erdélyben román rendi nemzet. Az 1943-as helyzetnek megfelelő elemzésében kategorikusan leszögezte, hogy „ha a románok is egész tömegükben a hasonló nemzetiségi autonómiák kialakulásának korában érkeztek volna [mint a székelyek és a szászok], egységes renddé váló fejlődésük aligha ütközik akadályokba, mivel azonban bevándorlásuk súlya a 14. századra esik, kénytelenek voltak az adott keretek közé illeszkedni s, amint látni fogjuk, a nemesi vagy a jobbágyi osztályba olvadni.” Továbbá: „Ha a románságban élt volna valamelyes nemzeti vagy rendi öntudat, bizonyára semmi akadálya nem lett volna, hogy a székelyek és a szászok mintájára negyedik »nemzet«-ként illeszkedjenek bele a középkori Erdély rendi társadalmába, mint ahogy királyaink kezdetben az »oláh« elnevezés alatt nem csupán egy bizonyos etnikai egységet, hanem sajátos jogállású rendi csoportot értettek, s ennek megfelelően szervezték meg a várkerületeknek egyedeiben is egyenjogú román társadalmát s csak midőn meggyőződtek a nyugati társadalmi kategóriák jelentőségét felfogni s ezáltal saját érdekeiket szolgálni nem tudó román tömegek önkormányzat vitelére való alkalmatlanságáról, sietették az értékebb elemeknek a magyar nemességbe való beolvadását. Az éles kettéválás, mely a román társadalomban így bekövetkezett, a székelyeknél sohasem történhetett meg s a székely személyes szabadság, ha gyakorlatilag sok korlátozást is szenvedett az idők folyamán, egészen 1848-ig törvényes elismerésben részesült, mikor Magyarország minden lakosának törvény előtti egyenjogúsága megvalósulásával értelmét veszítette.”⁸⁷

⁸⁴ Mályusz 2002. 189. o.

⁸⁵ Deér 1993. 214. o.

⁸⁶ Arion 1938. 102. o.

⁸⁷ Makkai 1943. 351., 431. o.

Ugyanez a szerző az 1980-as években ezt a nézetét is revízió alá vette, kiiktatta a románok éretlenségéről vallott képzetet, amellyel akkor valamiféle revánsot vett az akkori magyar-ellenes román történeti képzetek elburjánzása miatt. A revizionista nézet már magyarázat, és természetesen válasz, de tudományos és nem egyszerűen polemikus válasz a diszkriminációs tézisére: „Román rendi »nemzet« pedig egyáltalán nem is létezett, mert kialakulását a vajdáknak és a kenézeknek közrendű társaik fölé kerekedése s ezzel a román »szabadság« megszűnése megakadályozta”. Ehhez persze kellett a királyi akarat. Viszont: „A székely és szász eredetű nemességtől a román nemeseket elsősorban az különbözteti meg, hogy míg az előbbieket a nemességet biztosító birtokot a székely és szász területen kívül, a megyékben kapták, addig a román vajdák és kenézek arra a birtokra kaptak nemesi jogot jelentő adományt, melyet addig tisztviselőként kezeltek. Ennek a körülménynek viszont az volt a szükséges velejárója, hogy a közrománok elvesztették személyi szabadságukat, s a nemesített vajdák és kenézek jobbágyaivá lettek. A román köznép néhány szórványos ellenszegülési kísérlet után beletörődött sorsába. A királynak nem állott érdekében a katonai szolgálatot amúgy sem teljesítő közrománok szabadságát a katonáskodó vajdák és kenézek ellen megvédeni, s így a románság a középkor végén nagy tömegeiben már részben a magyar vagy szász, részben pedig a soraiból kiemelkedett román nemesség jobbágya volt. Ez az oka annak is, hogy külön román rendi »nemzet« nem alakulhatott ki, hiszen a jobbágy, bármilyen nemzetiségű volt is, politikai jogokkal nem bírt, a nemesség pedig, ugyancsak nemzetiségi különbség nélkül, egyetlen nemzetet alkotott.”⁸⁸ Ily módon a román nemesek jelentős része asszimilálódott.

A diszkriminációs tézisére adott polemikus magyar válasz is megszületett: „Román vajdák fel tudtak emelkedni a magyarországi elitbe, illetve román kerületek olyan jogosítványokat kaptak, mint amilyen a nemesi megyéket illette meg. A román pásztorok lesüllyesztésében és nekik adózó jobbágygá tételében legtöbbször nem a magyar állam volt a »ludas«, hanem saját vezető rétegük, kenézeik és vajdáik. Minden alapot nélkülöznek azok a képzelgések, hogy a magyar földesúr végletekig kizsákmányolta román jobbágyát. Annak a fejleménynek az okát, hogy a románság végül is Magyarországon (Erdélyben) nem kapott helyet a rendiségben, éppen nem a Magyar Királyság »románellenességében« látom, hanem a román eredetű nemesség kétlelkűségében. Ez egyfelől megőrizte vallását és nyelvét (még ha tett is engedményeket a katolicizmusnak és a magyar nyelvnek), de másfelől nem állt román népe élére. Inkább vállalta a kényelmesebb utat, a magyarországi nemesség különböző polcaira való betagozódást. A román eredetű vajda és kenéz előbbre valónak tartotta magyar illeszkedése erősítését, semmint román kötődése következetes érvényesítését. Ugyanakkor a románság rendiségből való kimaradásának bizonyos oka volt az is, hogy a vezető nélkül maradt román népcsoportok nem bizonyultak igazán értékesnek a hatalmi elit számára. Bár kezdetben (a 13. században) a románok harcos és határvédő feladatot is elláttak a Magyar Királyságon belül, de újabb és újabb bevándorló tömegek már »csak« pásztorok, majdan pedig parasztok voltak.”⁸⁹ Ez az idézet is jelzi, hogy minél leegyszerűsítőbb és polemikusabb jellegű egy nézet, annál erősebb a hajdani valóság mai politikai fogalmakba és jellegzetes magyar szófordulatokba (mint a „ludas”) csomagolására való készlet és a polemizáló félrecsúszás lehetősége.

⁸⁸ Makkai 1988. 344. o.; Rady 2000. 67. o.

⁸⁹ Kristó 2003. 217–218. o.

Ha ezeken a téziseken elmerengünk, láthatjuk, mindegyikben vannak olyan elemek, amelyek erős érzelmi reakciót válthatnak ki. Az olvasó úgy érezheti, valamiféle felelősség terhe nehezedik rá. A magyar olvasó – a román tézis szerint – elnyomók utódja. A román olvasó a magyar polemikus téziszből megtudhatja, hogy népe pásztoréletformája miatt közösségi autonómiára alkalmatlannak bizonyult, elítje pedig kétlelkű, sőt áruló. Ha ezt nem magyar mondaná, hanem román, a román öngyűlölet találó megfogalmazása lehetne. Egyébként a tudatlan román olvasó még a románok pásztorrá minősítése miatt is felháborodik, ha nem tudatlan, mosolyog. Persze van valami kétlelkűség a román pásztorokodás megítélésében. Van, aki rögtön hevesen tiltakozik a „lepásztorozás” ellen, de lehet a szükségből erényt csinálni. Mert „a románok az egyetlenek, akik juhötveneddel és tetryinával (óvadékkal) tartoztak a királyságnak (az államnak). A juhadónak ez az általános jellege szintén jelzi a középkori Erdély román jellegét.”⁹⁰ Ahol juhadó van, ott pásztor is van. Vagy nincs. A juhtartás egyik formája a legelőváltó (más szóval) transzhumáló pásztorokodás volt: nyaranta hegyvidéken, telente a síkvidékeken legeltettek. Az Érchegységéből például a Mezősésre is. Erre utal az, hogy 1461-ben hat megye 200 falujában összeírták a juhötvened mértékét, a Mezőségeen még volt két falu, ahol abban az évben nem jelentek meg „a románok.”⁹¹ Csakhogy nincs tisztán pásztor- és földművelő falu, ami nem jelenti azt, hogy a tevékenységek súlypontja ne lehetne a pásztorokodás vagy a földművelés. 1354-ben a széki királyi kamarás tisztje, Wos [Wass] Miklós román jobbágyától 200 juhot, két lovat, két ökröt és 36 disznót hajtott el.⁹² Alighanem gazdag jobbágy lehetett az illető, de a zsákmányolt jószág összetétele jelez bizonyos arányokat. Az említett magyar revizionista nézet el is veti a pásztorokodás abszolútizálását még a legelőváltó pásztorokodás esetében is: „A transzhumáló pásztorokodás nem zárja ki, sőt feltételezi a földművelésnek bizonyos, magas hegyi teraszokon folytatható elemeit, mint azt ilyen teraszok mindmáig észlelhető léte az erdélyi hegyvidékeken is megerősíti.”⁹³ A pásztorokodás annyira román mesterség lett, hogy a vlach népnév a pásztoriszinonimája lett, a magyarországi vlachok között délszláv, lengyel, rutén, olykor magyar is előfordult. A máramarosi „valachalis” települések nem egy esetben rutének⁹⁴

Ami a kenézi intézmény létrejöttét, működését illeti, éppen a hátszegi és máramarosi román világ monográfusa hangsúlyozza a további kutatások szükségességét.⁹⁵ Annál is inkább, mert román szerző is írt olyasmit, amit csak magyar szerző gondolt tovább. Ez a román szerző Silviu Dragomir, aki elkötelezett nemzeti álláspontot képviselt. 1949-től 1955-ig börtönbe zárták, 1959-ben viszont közzé tehetette egyik átdolgozott régi munkáját a balkáni románokról, pontosabban vlahokról, mert akkor a balkáni románokat vlahnak kellett nevezni, hogy a déli szomszédok ne vegyék belügyeikbe való beavatkozásnak, ha a vlahokat annak nevezik, amik: románok. Dragomir az erdélyi kenéziséget „a magyar feudális rendszer sajátos alkotásának” tartotta, ami nem rokonítható a balkánival. Ha a románok a szlávokkal való első érintkezés nyomán vették volna át a kenéz szót, akkor az szervesült volna a román nyelvben. „De nem ez történt. Idegen maradt, eltérően a

⁹⁰ Pop 1991. 28. o.

⁹¹ Păclișanu 1960. 601–602. o.

⁹² DRH X. k. 269. o.

⁹³ Makkai 1988. 301. o.

⁹⁴ Szabó 1937. 104., 121. o.

⁹⁵ Popa 1988. 157. o.

voievod, logofăt, vornic, crainic, sőt a *staroste* megnevezéstől, amelyek emlékét a nép tisztán megőrizte ősi folklórájában.⁹⁶ A kenéz szó a Kárpátokon túl szlávos formában élt, míg a magyarországi román néprnyelvben a kenéz a magyarból átvett *chinez*. Igaz, olykor atemplomok feliratain is olvasható a szláv *cneaz* vagy *cnaz*, de ez ritka kivétel, a falubirtokos és templomalapító kenézek magukat az ugyancsak szerbből átvett zsupánnak nevezték. Két jelentős román nyelvész véleménye szerint a X. századtól felvonnuló román pásztorcsoportok a Dunától északra élő szlávokra telepedtek rá⁹⁷ így a román főnökök új alattvalóik előjáróinak helyét foglalták el, átveve rangjuk megnevezését.⁹⁸ A zsupán talán még jobban is hangzott, mint a kenéz, mert utóbbi a várnagyoktól való függőségre utalt, míg a zsupán a havaselvi és a szerbiai világban teljes jogú nemes. „De – írja Makkai László – bárhogyan is nevezték addig magukat a román vezetők, az a tény, hogy feletteseik, a magyar közigazgatás képviselői a helyi szláv lakosság előjáróit régóta jelölő névvel »kenéz«-nek hívták őket, döntő súllyal esett latba, mert vezető szerepük fennmaradása nem annyira a vezetett csoport bizalmától függött, hiszen állásuknak családjukban való továbbörökítése és anyagi megalapozottsága amúgy is biztosította azt, hanem inkább a magyar király vagy megbízottjai megerősítésétől. Így a »kenéz« elnevezés egyúttal helyzetüknek felülről való elismertetését jelképezte, s készségesen cserélték fel régi, mint láttuk, nem is megállapodott rangjelző nevükkel. Hasonló úton juthatott a románsághoz a több kenézség fölött rendelkező vezető jelölő »vajda« (*vojvoda*) név is, mely a balkáni románoknál nem fordul elő, csak a magyar király országaiban. Joggal következtethetjük, hogy a magyarok által már a honfoglaláskor megismert s az erdélyi vajdával kapcsolatban régóta használt szláv kifejezést is először magyarok alkalmazták a magyar hatóságok által megszervezett román határőrkerületek önkormányzatát képviselő román főtisztviselőre.”⁹⁹

A kenéz-vita eleve beépül abba az interpretációs keretbe, melynek alapja a válasz a kérdésre: ki volt előbb? Álláspontjai két pólus körül mozognak, az egyiken identitás- és pozícióerősítő összeesküvés-elméletek sorjáznak, a másikon múlt hitelesebb magyarázata való törekvés. De ki tagadná: a kenézek világa érdekesebb, mint a vitázóké.

Kenéz élet és kenézsorsok írásban és képből

Minden társadalmi átrétegződés dráma. Forrásaink a kenézségtől a nemességig vezető utat jelzik. Azt is olykor homályosan. A katonáskodó kenézek kötelezettségei változatosak voltak. A kenézi jog nem volt olyan korlátlan, mint a nemesi birtokjog, ugyanakkor a kenézi közösségek vitás kérdéseiket saját szokásjoguk, a román jog szerint rendezték és igyekeztek a várnagy befolyását korlátozni. E szokásjog része volt az ősiség rendszerének érvényesülése, az, hogy magszakadás és hűtlenség esetén is a birtok a legközelebbi

⁹⁶ *Dragomir* 1959. 117. o. – A *logofăt* görög eredetű szó, kancellárt, hivatalfőnököt, írnokot jelent. A *vornic* szláv eredetű szó, a vajdai udvar első embere. A *crainic* szláv eredetű szó, a Kárpátokon túl hírvivőt jelent, a magyarországi román autonóm kerületekben olyan szerepet játszott mint a megyékben a szolgabíró. A *staroste* szláv eredetű szó, Moldvában a határszéli kerületek vezetője, a céhek vezetőjét is aztán *starosténak* nevezték. A népi világban léánykérő.

⁹⁷ *Măgureanu* 2007.

⁹⁸ *Makkai* 1988. 23. o.

⁹⁹ *Makkai* 1988. 314. o.

rokonokra szálljon. Az országos (nemesi) és a román szokásjog között az egyik jelentős különbség abban rejlett, hogy a nemesi világban a leánynak vagy leányoknak csak az örökség negyedrésze, a leánynegyed járt, míg a román kenézeknél jóval nagyobb volt a lányok örökösödési része. A nemzetségi birtok védelmében azonban csak ingóságokban és pénzben adták ki ezt az örökséget,¹⁰⁰ az országos szokásnak megfelelően. A váruradalmakhoz való tartozás kötöttségeket és védelmet kínált.

Okkal feltételezhető, hogy a királyok nem szívesen változtatták a kenézi birtokokat teljes adómentességet élvező nemesi birtokká. Viszont az adómentes nemes, különösen akkor, ha jobbágysai is voltak, hadiszolgálatát magasabb szinten tudta ellátni, mint egy gyengébb fegyverzetű szabadparaszt-katona. A kenézek nemesítésével a király vár-birtoka gyengült, de hadi ereje nőtt. A királyi hatalom vonakodva és szükségből nemesített, de végül a kenézi birtoklási típussal szemben győzött a nemesi birtoklási típus. „A győzelmet – írta egy, a maga nemében még mindig egyedülálló mű – nem kell annak tulajdonítanunk, hogy a megerősített kenézek a rendelkezésük alatt álló területen egyre nagyobb hatalom kifejtésére voltak képesek, s így a királyt nemes joguk elismerésére kényszerítették, hanem a kenézzel felruházott román vitézek halmozódó érdemeinek, melynek jutalmazására egyre kevésbé volt elegendő az eddig is bírt kenézzel megerősítése, új adományozása, vagy a feltételes donáció.”¹⁰¹ A feltételes nemes földjét szolgáltatók terheltek. Ha teljes jogú nemes lett, akkor birtokai teljhatalmú urává lépett elő. Immár csak kardjával kellett szolgálnia a királyt, és hogy ő és fiai megfelelő fegyverzetben állhassanak ki és katonákat állíthassanak ki, jobbágyok munkájára volt szükség. Ez eddig is megvolt, de a kenéznek a nemesség megszerzésével jobban intézményesült a földesúri hatalma. Gyakran nem kapott új birtokot a nemes kenéz, hanem csak a nemesítő oklevélben szereplő eddigi birtokát nevezték át új adománnyá, ezzel birtoka nemesi birtoknak minősült.

A kenézek nagy részének jog- és társadalmi állása a várjobbágyokéhoz és a serviensekéhez hasonlított.¹⁰² Amikor a kenézek templomaik falképein a szent királyokat jelenítették meg, úgy jártak el, mint 1222-ben a várjobbágyok, akik a szent király által megerősített szabadságra hivatkoztak. Sorsuk is hasonlóan alakult. Fokozatosan léptek át a kenézi állapotból az „igazi nemesek” rendjébe.¹⁰³ A kenézek királyi váruradalmakban őrizték legtovább – elsősorban katonai szolgálatokhoz kötött – szabadságaikat, és még birtokadományban is részesülhettek, és onnan is léphettek tovább a társadalmi hierarchia csúcsai felé. 1352-ben maga a karánsebesi várnagy, Stephanus de Mutnok fiainak adott pusztaföldet „olyan szabadsággal, amellyel a sebesi kerület kenézei szabadfalvakat birtokolnak.”¹⁰⁴ Aztán a kenézcsalád – mint említésre került – a vidék egyik legjelentősebb nemesi családja lett. A szabadfalu a kenézek vagy – ahogy magukat nevezték – a zsupánok kizárólagos függőségében élő paraszti közösségeket jelentette. A megnevezés szerb hatásra utal. Ezt azzal magyarázták, hogy Krassó és Temes megyében szláv falvakból álló közösségek, úgynevezett zsupák éltek világukat, aztán helyükre léptek a román körzetek. A Krassó megyei zsupa emlékét őrzi Zsupafalva neve. Ezek élén a zsu-

¹⁰⁰ Magina 2013. 76. o.

¹⁰¹ Bónis 405. o.

¹⁰² Andea 1996. 133. o.

¹⁰³ Popa-Gorjanu 2000. 109–128. o.

¹⁰⁴ DHV 123–125. o.

pán állt, és a hátszegi román urak neve is *jupan* volt. A szláv–román együttélés terméke az *ohaba*, ami mentességet és örökbirtokot jelent. Krassó és Temes megye, valamint Olténia északi részein és Hátszegen találkozunk Ohaba nevű helységekkel, a hátszegi magyar neve fordítás: Szabadfalu. Olyan irtásfalu lehetett, amely az alapító örökbirtoka lett és egy ideig adómentességet élvezett.¹⁰⁵ Van, aki az ohabák intézményét az őshonoság bizonyítékának tartja, mert ha lakói bevándoroltak volna, akkor más románok lakta területeken is találnánk ohabákat – de nem találunk.¹⁰⁶ A román *ohaba* megfelel a magyar öröknek, egyik hátszegi falu kettős neve példázza ezt: Hobîța-Uric. Van, aki a román megtelepedés folyamatát olvassa ki a jelenségből: „Mínthogy a várhatóságoknak érdekében állt a letelepülés menetét meggyorsítani, előnyöket biztosítottak azoknak a kenézeknek, akik a román népesség egy részét újabb földművelő telepek létrehozására használták fel... A telepítésre a kenézek nemcsak románokat, hanem szlávokat is felhasználtak, amint azt a szabad faluknak a Déli-Kárpátok mindkét oldalán használatos szláv eredetű „ohaba” elnevezése is bizonyítja. Kétségtelen azonban, hogy egyre több román is telepedett meg határaik között, mert már a középkor folyamán erős számbeli túlsúlyba kerültek a szlávokkal szemben, ami végül is a szlávok nyelvi beolvadására vezetett. A kenézek társadalmi tekintélyének a szabad falvak örökíthető birtoklása adta meg szilárd alapját.”¹⁰⁷

Ha kenézek földesúri magánbirtokra kerültek, a földesúr és a falvak népe közötti közvetítő szerep jutott nekik. A jómódú várjobbágyhoz és servienshez hasonló kenéz a nemességbe emelkedett, az elszegényedett és magánbirtokon élő kenéz viszont falusi bíró sorba süllyedt. Név szerint csaknem ezer kenézt és vajdát ismerünk.¹⁰⁸ Egyéni életutat is egyre többet, de még nem eleget. Pedig érdekeseek. Nézzük például a román kenézek és Himfyék viszonyát. A család a XIII. századig követhető, névadója Hem, német eredetű, dunántúli kisbirtokos – feltételes – nemes, aki 1270 táján servienssé emelkedett, majd udvari vitézzé, a második nemzedék tagjai 1320-tól királyi birtokadományokban részesültek Temes megyében és máshol. Az Anjouk erejét az adta, hogy hűséges híveiket az ország legkülönbözőbb részein örök- vagy honorbirtokkal jutalmazták. Nem egyének feltöréséről van szó, hanem családokéről. Külön előnyt jelentett, ha több fiútestvér szolgálhatta egyszerre a királyt. Így egymást is tudták helyettesíteni és segíteni, különösen, ha osztatlan birtokok fölött rendelkezettek, és miután ezek az ország különböző részein feküdtek, a legkülönbözőbb helyeken lehetett őket bevetni, mint a Himfyeket. A család harmadik nemzedékének tagját, Jánost maga a király ütötte lovaggá, de a legnagyobb karriert öccse, Benedek futotta be,¹⁰⁹ aki hol vidini bolgár bánként harcolt, hol Pozsony megyét igazgatta ispánként. Ő is gyarapította a családi birtokállományt, és mivel Temes és Krassó megyében a román kenézek világában hódított teret, a konfliktusok nem maradtak el. A birtokszerzésben az járhatott elől, aki a királynak nagyobb szolgálatot tett – a kardjával; aki megállt a hadviselésben, a birtokszerzésben alul maradt. A földesúri nagybirtokok síkvidékeken alakulhattak ki, míg a hegyvidékeken a kenézi szabadságok tovább

¹⁰⁵ *Popa* 1988. 187. o.

¹⁰⁶ *Dragomir* 1921. 147–161. o.

¹⁰⁷ *Makkai* 1988. 316. o.

¹⁰⁸ *Adrian Andrei Rusu*: Repertoriul cnezilor și voievozilor din Transilvania și vecinătățile ei (Evl Mediu și perioada premodernă). <http://www.medievistica.ro/pagini/istorie/texte/cercetarea/repertoriu-cnezi/cnezi.html> (Utolsó megtekintés: 2016. december 5.)

¹⁰⁹ *Veszprémy* 1994. 13., 16. o.

éltek. A síkvidéken elsősorban a királyi adománybirtokosok és a kenézek kerültek egymással szembe, a hegyvidékeken a nemesített kenézek és közkenézek.¹¹⁰

Forrásaink töredékesek, de nem egy esetben jól érzékeltetik a társadalmi átrétegződés dinamikáját. Bach (Baciu) 1319-ben a Krassó megyei ispánnál panaszt tett Olasz Pál (Paulus dictus Oloz) jogtalan birtokfoglalása ellen, és igazat adtak neki.¹¹¹ 1320-ban viszont Bach kenéz birtokait egy falu és malom kivételével Himfy Lászlónak adta át a király használatra (ad utendum). Bach unokája 1360-ban a Krassó megyei gyűlésen panaszt tett a Himfyek ellen, mert azok ősei szerzett falvait birtokolják.¹¹² Az szerezte meg végül a birtokot, aki a királyt odaadóbban szolgálta. Aki bírta, marta, és vissza is mart. 1369-ben dobozi Dan felégette Himfy Péter egerszegi birtokát.¹¹³ Míg a század végén a Himfyek a 30 olyan család között foglaltak helyet, amelyek összesen 125 vár és 443 helység fölött rendelkeztek, a Dánfiak azon 30 család közé tartoztak, amelyek 71 várat és 1417 helységet birtokoltak.¹¹⁴ De aztán egy Himfy-lány férjhez ment egy Dánfihoz, ami arra utal, hogy a Dánfiak áttértek a katolikus vallásra. Rómeó és Júlia története? Ki tudja? A férj 1410-ben már nem élt, a Dánfiak az özvegy családjától, a Himfyektől a hozományt követelték, és olyan sikerrel jártak, hogy a temesi főesperes kiközösítéssel fenyegette a Himfyeket, ha két héten belül nem elégítik ki a követelést. A kiközösítés örök kárhözatra ítélest jelentett.¹¹⁵ Ezt sikerült elkerülniük, de 30-40 év múlva a Himfyek a megyei nemesség szintjére süllyedtek, ahová a dobozi Dánfiak felemelkedtek. Doboz katolikus, magyar vagy német falu volt még az 1330-as években és az 1360-as években került Dan kezébe, majd elvesztette eredeti jellegét, görögkeleti ortodox lett. A nagybirtokok síkvidéki térfoglalásával párhuzamosan folyt a hegyvidékről a síkvidékre való letelepedés. Ezt lehet „reromanizálásnak” is nevezni, amennyiben a magyar honfoglalók a hegyekbe szorították a síkvidéken élő románságot – azonban ennek igazolására nem rendelkezünk forrásokkal. Doboz esetében annyit tudunk csupán, hogy a földesúr katolizál, a neki alárendelt katolikus falu görögkeleti ortodox lesz. A katolikus egyház követelte a tizedet a más felekezethez tartozó lakosoktól is mondván, azok is „keresztény földeken” élnek. Tette ezt nemcsak Doboz esetében.¹¹⁶ Ugyancsak 1369-ben Neacșu (Nexa) fiait a király felségárulás miatt megfosztotta „kenézsegeiktől és egyén honorjaiktól” (Kenezyatibus aliisque honoribus), 17 falut és birtokot vett el tőlük, s Himfy Benedeknek adta. Három év múlva azonban visszaadta eredeti birtokosaiknak, mert a felségárulás vádja hamisnak bizonyult. Valószínű, hogy Lajkó (Vlaicu) vajda szövetségeseinek tartották őket,¹¹⁷ de feltehetően a király oldalán kivették a részüket a harcokból. 1369 őszén a karánsebesi körzet „kenézseinek és más románjainak összessége” (universitas kenezorum et aliorum olachorum), valamint a város gazdag és szegény lakosai panaszkodtak is Himfy Benedeknek, hogy miután részt vettek a király déli hadjáratában, vendégül látták a bizánci császárt, magát a királyt is, évente legalább kétszer hadba szálltak, és amikor a király „a havaselvi hittele-

¹¹⁰ *Popa-Gorjanu* 2004. Ezúton mondok köszönetet a szerzőnek, hogy ezt a munkáját és tanulmányait rendelkezésemre bocsátotta.

¹¹¹ DHV 55–56. o.

¹¹² *Popa-Gorjanu* 2004. 31. o.

¹¹³ DHV 217. o.

¹¹⁴ *Hóman* 1936. 270. o.

¹¹⁵ *Popa-Gorjanu* 2004. 103., 136. o.

¹¹⁶ *Achim* 2000. 138–139. o.

¹¹⁷ DHV 218., 245. o.

nek ellen” vonult, egész télen 200 emberükkel vigyáztak a hegyekben, majd 500 legjobb emberükkel Miháldon várták Himfy visszajövetelét, miközben a királyi hadak lovai feleték minden szénájukat, ezért állataik éhen pusztultak, még 200 forintot követelnek tőlük, amelynek megadására nem képesek.¹¹⁸

A háborús viszonyok zűrzavart, elégedetlenséget, erőszakoskodást, lopást, rablást, sőt, pénzhamisítást szültek. 1370-ben a nádor is megjelent Krassó megye gyűlésén, ahol a nemesek mellett más státusú és helyzetűek is részt vettek, és azt a döntést hozták, hogy a gonosztevőket és pénzhamisítókat kiirtják, büntetlenül megölhetik őket és javaikat elvehetik. Több mint félszázat név szerint megneveztek: királyi és földesúri jobbágyokat, királyi jobbágy kenézt, valamint rejtőzködő és kóbor elemeket.¹¹⁹ Ők a szolgálatok elől is menekülhettek – okkal. 1371-ben például Orsova várának felépítésére 64 nemes és kenézt rendelt ki Himfy Benedek temesi főispán. A kenézek általában egy-két embert küldtek, míg az 1359-ben birtokadományban részesült havaselvi Carapciu (Karapch), akinek egyik emberét pénzhamisításért körözték, 18 embert küldött Orsovára, annyit, mint Cseri körzet, a dobozi Dánfiak 16-ot.¹²⁰ Akadtak olyanok is, akik átálltak a havaselvi vajdához, ezek birtokait más kenézeknek ítélte a király.¹²¹ A nemesség elnyeréséért kemény vér- és anyagi áldozatot kellett hozni. A háborúskodás felemelkedési lehetőséget kínált. A legdinamikusabb elemeknek a váruadalmak kötelékeiből való kilépésre a nyugati hűbériséghez némileg hasonló familiaritás rendszere kínált kiutat. A familia: a tartományúr udvartatása, a familiáris a tartományúr szolgálja, teljes ellátás fejében hűséggel tartozott. Köznemesek is kényszerűségből vagy szívesen vállalták ezt a szolgálati viszonyt, amely némi kölcsönösségre is épült, hiszen a főúr az emelkedés útját nyithatta meg¹²² – a kenézek számára is.

A magyar nemes olyan, mint a római polgár. „Egy nemesség volt, a királyságé” – hangsúlyozza az Anjou-kori erdélyi nemesség román monográfiája. Ez a nemesség „nem volt sem magyar, sem román. Az etnikai megnevezés azért szükséges, hogy kiemeljük a középkori Magyarország román eredetű nemességét, amely az esetek többségében őrizte életstílusát, vallását és környezetének szokásait. Csak azok leszármazottai magyarosodtak el természetes folyamat révén és nem kényszerítve, akik magyar nemesi családokkal házasodtak és felvették a katolikus vallást, jutottak feljebb a társadalmi hierarchiában, kihasználva a jó helyzetű családokkal való házasság előnyeit, és mint egyes bárók familiárisai éltek személyes tehetségükkel.”¹²³ A kenézstől az országos nemesség ívelő legnagyobb pályát Hunyadi János futotta be, aki a hátszegi kenézvilágból az országkormányzásáig emelkedett. Magyarország legnagyobb birtokosa lett. Ennek a fejleménynek a fényében is jól látszik, hogy mit ér az a tézis, mely szerint a magyar királyi politika tudatosan törekedett a román kenézek birtokfosztására. Kétségtelen, hogy a magyar nagyurak román vidéken is terjeszkedtek, ahogy tudtak a király segítségével. És ezt tették a románok is.

¹¹⁸ *Thallóczy* 1900. 608–610. o.

¹¹⁹ DRH XIII. k. 770–772. o.

¹²⁰ DHV 239–243. o.

¹²¹ DHV 265. o.

¹²² *Fekete Nagy* 1937. 158–163. o.

¹²³ *Diaconescu* 2013. 64. o.

Eltűnődhetünk azon, hogy a nemesi identitásban miként viszonyult egymáshoz a vallási hovatartozás, társadalmi állás, nyelvi hagyományközösség és az eredetmítosz. A mítosz legitímálta a nemesi állapotot, azt, hogy miért élhet ő szabadsággal és miért dolgoznak neki a parasztok. A mítosz megmondja: a nemes hadi kötelezettségeit teljesítő harcosok leszármazottja, maga is harcos, míg a parasztok olyanoktól származnak, akik hadi kötelezettségeiket elmulasztották vagy a meghódított népességhez és a hadifoglyokhoz tartoztak. Az eredetmítoszban a magyar nemes többszörös hódítás hordozója. Ősei a hunok, majd a honfoglaló magyarok, később a hunok után az avarokat is beiktatták a sorba. Az eredetmítoszokat a külföldi világot megjáró krónikásaink foglalták írásba, hogy a magyar nemesség is méltó helyet foglaljon el a külföldi nemések között. Az eredetmítosz külső, belső hatalmi és társadalmi szembenállások terméke. Amikor XIII. századi első krónikásunk a vezérek hőstetteit esetelte, a főúri hatalom előképét mutatta fel. Vele ellentétben, Kézai Simon a főurakkal szemben ellensúlyt alkotó köznemesség igényeit legitímálta, ennek tagjai, akár a hunok, a törvényhozásba beleszóló közösséget alkotnak.

Az eredetmítosz a társadalmi különbségekre is magyarázatként szolgált, és erre szükség volt, mert a társadalmi világ ellentmondott a keresztény eszményeknek. A kereszténység tanítása szerint az urak ugyanolyan emberek, mint a szolgák. Sőt, ha a szolga keresztény módon él, lelke Isten kegyelmével a mennyországba kerülhet, míg a legnagyobb úr lelke, ha bűnös, a pokolra. Nem kétséges: a vallási és a társadalmi hovatartozás fontosabb volt az etnikai hovatartozásnál. Krónikásaink hangoztatták, hogy milyen sok nem magyar szerzett nemességet. Az egykorú gondolkodási formák tekintetében a történész erősen a maga beleélő képességére hagyatkozik. A magyar krónikairódalom egyik legjobb ismerője, Domanovszky Sándor figyelmeztet arra, hogy „nem a szavak a tények”. És aztán úgy érvel, mintha maga is a sötétben tapogatózna. „A nemzeti jelleg csak olyankor jut írásos kifejezésre, amikor a dinasztikus törekvéssel ellentétbe jut” – írja, de hozzáteszi: „nemzeti öntudat élhetett a népben alkotmányos formák nélkül is,” és végül: „A társadalmi alakulatok lényegi sajátja, hogy tudatuk az egyedekbe szétszórtan nem nyilvánulhat meg teljes egyöntetűséggel. Ilyenek voltak egyrészt a monarchikus szervezet, a fejedelem iránti hűséggel és korlátlan akaratnyilvánításával, másrészt a familiaritási viszony, amelyek az irodalmi műveltség hiányát jórészt pótolni is tudták. A nemzeti öntudat más kulturális viszonyok közt bizonyára a maitól eltérő formák közt élt, de ezek a formák is mindig ismerték jelentőségét és elégséges eszközökkel rendelkeztek érvényesítésére.”¹²⁴ A múltban való eligazodásban az aktuális atavizmusok is segítenek.¹²⁵ Analóg módon a közelmúltban Nicolas Sarkozy szavaival: „mihelyt önök franciákká válnak, az önök ősei a gallok”. Elképzelhető, hogy a jeles politikus tisztában volt azzal, hogy a gall őseket nem kell szó szerint érteni, de a mítosz arról szól, hogy „a mi őseink a gallok”. Ezt énekeltek hajdan a gyarmatosító hatóságok még az algériai kisgyermekkel is. Ma persze élcelődünk a gall ősökön,¹²⁶ de 1794-ben az a francia arisztokrata, akit azért végeztek ki, mert frankok leszármazottjának tekintették, nem élvezte a tréfát. És miért ne gon-

¹²⁴ Domanovszky Sándor: A magyar nemzeti kérdés a középkorban. MTAK Kt., Ms. 4530/38.

¹²⁵ http://www.lemonde.fr/election-presidentielle-2017/article/2016/09/24/pour-nicolas-sarkozy-nos-ancetres-etaient-les-gaulois-mais-aussi-les-tirailleurs-musulmans_5002989_4854003.html (Utolsó megtekintés: 2016. december 17.)

¹²⁶ Reynaert 2010.

dolgozott volna egy középkori magyarrá váló román nemes úgy, mint egy félig magyarból franciává váló – meggallosodott – elnökjelölt?

Az evilággal szemben mindig vigaszt jelent a túlvilág. Erről vallanak a Marostól délre és északra, a hátszegi és zarándi kialakult kenézségek templomai és falfestményeik. A XIV–XV. században egyre-másra épültek a görögkeleti templomok, egyesek még XII–XIII. századi alapokra. Ezek a templomok a tájnak a mai napig sajátos jelleget adnak, ami mindenkit elbűvölt. Mindenekelőtt a demsusi templom, amely talán római alapokra épült, de köveit Sarmisegetuza romjaiból hozták „és azon sorba helyezték el, ahogyan a szekeret hozták”, így aztán „festői összevisszaságban apró kövek fölé óriási méretűek is kerültek” – írta a modern műemlékvédő, aki nem tagadta, hogy a templomban a falképek láttán „számtalanszor élveztem a szép összhangot, melyet a művész kompozíciója és színezése létesített”.¹²⁷ A parasztok nem élvezték, már a XIX. század derekán le akarták rombolni, hogy új templomot építsenek,¹²⁸ „a népege” szerint három óriás építette a világot kezdetkor, és miután a templom mellé temetkeztek, és „ezek bűnei bocsánatáért hajdon az imaház beljében az oltárokon áldoztak és szentmisét papoltak el”.¹²⁹ A hatóságok közbeleptek, néhány műértő földbirtokos meg akarta váltani a templomot, műemlékké akarta tenni és a falunak új templomot ígért.¹³⁰ Az építménynek presztízse volt. Benkő József azt adta tovább, hogy „még a dákok királya, Decebal idejében vagy még azelőtt építették a zsidók, s azután a rómaiak használták.”¹³¹ 1767-ben az osztrák tiszt Mars templomát fedezte fel benne.¹³² Jó félévszázad múlva a helyi pap azt magyarázta az osztrák utazónak, hogy a torony résén keresztül távozott az áldozati füst, az oltárkőn felfedezhető vajatokon az áldozati vér csurgott hajdan.¹³³ 1847-ban a megyei főorvos gót emlékek vélté és amiatt kesergett, hogy a főispán ugyan némileg rendbe hozta az építményt, de „tornyából a kijavítás által egy harlekint csináltak”, a templom oldalához ragasztott baromistállót, ahol „az áldozatra szánt barmok tartattak”, romokban hagyták.¹³⁴ Akadt, aki egy bizonyos Longinus beépített sírköve láttán azt találta ki, hogy Traianus emelt mauzóleumot Longinusnak, aki megmérgezte magát, nehogy a dákok fogságába kerüljön.¹³⁵ A templom talán római alapokra épült a XIII. század végén, alaprajza jellegzetesen keleti: kereszt, de ablakait román és gót stílusban vágták ki. 1443-ban festette ki Ștefan. Minden faliképre útmutatás a példás földi életre és készülődés a túlvilágra, az utosó ítéletre. A Szentháromság festménye alatt ott a régi szláv felírás: „Isten rabja Mușat fiának, Crăsteának a fohása.”¹³⁶ A Fiú, aki Apja képének közepén áll és az Apa feje fölött a fehér galamb, a Szentlélek jellegzetes román inget visel. Látható a templom falán az ismert jelet: Szent Marina (Margit) kalapáccsal sújt le az ördögre, mert az behatolt a cellájába. Ott

¹²⁷ Möller 1929. 27. o.

¹²⁸ Rusu 1997. 193. o.

¹²⁹ Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár Ms. 754.; Fodor – Brúz 1904–1905. I. k. 14. o.

¹³⁰ Fodor 1840. 111. o.; Fodor 1844. 14. o.

¹³¹ Benkő 1999. 461. o.

¹³² Sylvester 1775. 107. o. <http://www.ordineazilei.ro/life/arta-si-cultura/p/o-carte-de-secol-xviii-dezvaluie-frumusetea-monumentelor-hunedorene>; <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&bandnummer=bsb00077198&pmage=4&v=100&nav=&l=nl> (Utolsó megtekintés: 2017. január 16.)

¹³³ Krickel 1830. 22. o.

¹³⁴ Fodor 1847. 347. o.

¹³⁵ Hunfalvy 1864. 55. o.; Densușianu 1864. 19. sz.; Rusu 1997. 192. o.

¹³⁶ Năstăsioiu 2016. 235. o.

állnak a katonaszentek: Szent Mihály, Szent György, Szent Demeter – olyan katonaruhában, amilyenben a kenézek Hunyadival mehettek csatába. És ott látható Jézus Krisztus élete a bölcsőtől a keresztségig.¹³⁷ A templomi festmények neveltek és tanúságot tettek. De nemcsak a hitről, hanem a hűségről és a birtokadományról is. Az esetek többségében a falkép ima, az alapító imája. A keresztség és a kard jól megfértek egymással. Szent István, Szent Imre, Szent László király harcos lovagként díszelnek a Marostól északra fekvő kéméndi, ribicei, halmágyi templomfalán. Elképzelhető, hogy a váradi templom három szent király szobra lehetett az ihlető prototípus.¹³⁸ Mindenesetre a szent királyok falképei a Szent Korona iránti hűség bizonyítékai, mert ők legitimálták az Anjouk és utódjaik hatalmát is.¹³⁹

Ezek a falképek hallgatólagosan, pontosabban szemmel láthatóan – hiszen a kép az analfabéták ábécéje – szakralizálták a királyi adományt. És nemcsak ezen a vidéken. Amikor 1372-ben Lajkó, havaselvi vajda Dobokai Lászlónak öt fogarasi falut adományozott, a havaselvi oklevelekre jellemző átokformulát így módosította: „ha mi vagy bárki utódaink közül jelen levelünket” nem fogadná el, „sújtsa Isten, a Boldogságos Szűz Mária, valamennyi szent és István, László és Imre szent királyok haragja.”¹⁴⁰ A ribicei templom XV. század eleji falfestménye és felirata azt örökítette meg, hogy Vladislav zsupán és neje, valamint testvére, Miclăuş és neje felajánlják templomukat „az égi cárnak... leszármazottaik számára örökké”, hogy javukra szolgáljon, amikor elkövetkezik „Krisztus szörnyű ítélete” és hogy mindenki lássa, fiaik számára „uric”-ről, azaz örökbirtokukról tegyen tanúságot, mint egy oklevél. (Nem ok nélkül, mert az oklevelek eléghettek, a falfestményeket legfeljebb a későbbi festők tették tönkre vagy azok, akik a falkép közepébe felerősítettek egy jó nagy fogast.) Vladislav zsupán esetében másról volt szó, őt a király hűtlenség miatt megfosztotta birtokától, fiai viszont visszanyerték, és most a család a templomépítéssel és annak kifestésével is megszilárdította helyzetét.¹⁴¹ Birtokperekben tanúságként szolgáltak a falképek és felirataik, például a XVIII. század vége felé a kristyori templom feliratai alapján rekonstruálták a Kristyóriak családfáját, büszkén hivatkoztak Béla vajdára,¹⁴² akit ott láthattak, amint az 1400-as évek elején „Isten szolgája Bălea zsupán felajánlja a kolostort a Legszenőbb Istenanyjának, a mindörökké-Szűz Máriának.”¹⁴³

A nyugatias külsejű templomok festményein is fellelhetők nyugatias vonások. Nemcsak a magyar szentek jelenléte ilyen nyugatias vonás, hiszen Szent Istvánt a keleti kereszténység is szentnek tartja. A harcos szent király nevének – Vladislav (magyarul: László) – gyakori előfordulása a kenézeknél szintén a hűséget juttatta kifejezésre.¹⁴⁴ Katolikus hatásra vall Szent Bertalan megjelenítése a halmágyi és a demsusi templom falán: utóbbiban botra tűzve viszi a bőrért.¹⁴⁵ A templomot építő mesterek és a festők között is sok

¹³⁷ <http://www.medievistica.ro/texte/arta/starile/Densus.htm> (Utolsó megtekintés: 2017. január 12.)

¹³⁸ *Terdik* 2007. 97. o.

¹³⁹ *Năstăsoiu* 2009. 52. o.

¹⁴⁰ <http://urts81.uni-trier.de:8083/catalog/1262> (Utolsó megtekintés: 2017. január 17.)

¹⁴¹ *Agrigoarei* 2012. 110–112. o.

¹⁴² *Réthy* 1890. 146. o.

¹⁴³ *Năstăsoiu* 2016. 234., 235. o.

¹⁴⁴ *Năstăsoiu* 2009. 62. o.

¹⁴⁵ *Elena Dana Prioteasa: Medieval Wall Paintings in Transylvanian Orthodox Churches and Their Donors.* https://dsh.ceu.edu/sites/default/files/field_attachment/event/node-26440/invitation_0.pdf (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.)

lehetett a katolikus, akik igyekeztek a keleti kereszténység igényeihez alkalmazkodni. A havaselvi keleti stílusra erősen hatott a szerb templomok stílusa. A román zsupánok a szerb dinasztikus kultuszt is átvették, és ennek dinasztikus obszesszióvá süllyedt karikatúráját nyújtották, amikor a családapa és -anya mellett nemcsak a fiúk, hanem olykor a gyerekek képe is ott díszelgett a falképeken.¹⁴⁶ Valójában a cél a birtokvédelem volt, és ehhez kellett a genealógia. A templomképek genealógiai dokumentumok, a Lajos király által törvénné emelt ősiség dokumentumai is.

A templomképek arról is tanúskodnak, hogy a vallás miként szövődött össze a népi hiedelmekkel, mágiával és babonával. Vadász és földműves egyaránt mágiával élt, ha eredményt akart elérni. Erről tanúskodik a XIV. századvégi kolci kolostor freskóján a bekarcolt szarvas,¹⁴⁷ a sztrigyszentgyörgyi freskókon kivehető eke-rajzok, amelyeket azért karcoltak oda, hogy ne sértsék a szentek alakját.¹⁴⁸ Ha viszont a földesúr nem tartotta templomán a szemét, a parasztok kivájták a szentek szemeit, mert úgy vélték, hogy „amelyik községnek szemes szentjei vannak, annak határát elveri a jég”,¹⁴⁹ nyilván azért, mert tartottak attól, hogy a szentek meglátják a gazdák törvényszegő viselkedését, hiszen a vallást törvénynek (lege) nevezte a kor románja. Aztán idővel mintha már az sem érdekelte volna az embereket, hogy mit látnak, és nem látnak a szentek. Az 1860-as években Guraszádán „az előcsarnokban tüzet raknak, melegednek, befüstölik a falat.”¹⁵⁰ A rekettyei templomot falképestül lerombolták.¹⁵¹ A kolcvári templomban már 1840-ben „a nap heve ellen menedéket kereső marhák járnak be”,¹⁵² akárcsak később 1994-ben. De amint egy román műemlékvédő megjegyezte, ez jobb volt, mert a tehének csak legelésztek a templom romjai között, de nem tették tönkre a falképeket, nem akartak restaurálni.¹⁵³ A tudós barbárságnak is van hagyománya. A múlt század elején a műemlékvédő hiába kérte a demsusi esperest, hogy ne nyúljanak a falfestményekhez, egy vándorfestő firnisszel bekente, és ujjnyi vastag por rakódott le rájuk, mire ki is fakadt: „Az idő viszontagsága emlékeinken száz év alatt nem pusztíthat annyit, mint amennyit a tudatlanság egy nap alatt tönkretelhet”.¹⁵⁴ Aztán bemeszelték az egészet, és így megmentették. Ma fél is a szakember, hogy „Disneyland” lesz ez a világ is.¹⁵⁵ Pedig az egyik tekintélyes művészettörténész a zeykfalvi templom láttán nem tagadta, hogy „művészi érték dolgában a bizánci képek legnagyobb része felette áll egykorú latin falképeinknek, vagy pedig a gyarlók mellett feltűnő jókat találunk, tehát oly különbségeket, ugrásokat, melyek nyugati fali képírásunkban nincse-

¹⁴⁶ *Agrigoarei* 2012. 129. o.

¹⁴⁷ *Agrigoarei*: Cum s-au cuminițit Cândeștii după 1359. Sau povestea Cetății Colț. <http://totb.ro/cum-s-au-cuminitit-candestii-dupa-1359-sau-povestea-cetatii-colt/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.)

¹⁴⁸ *Rusu* 2008. 48. o.

¹⁴⁹ *Möller* 1929. 16. o.

¹⁵⁰ *Hunfalvy* 1864. 60. o.

¹⁵¹ *Agrigoarei*: Când ești mic, te papă popii (Partea a II-a). Unde au dispărut bisericile de la Cinciș și Răchitova. <http://totb.ro/cand-esti-mic-te-papa-popii-partea-a-ii-a-unde-au-disparut-bisericile-de-la-cincis-si-rachitova/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 16.)

¹⁵² *Fodor* 1840. 65. o.

¹⁵³ *Agrigoarei*: Cum s-au cuminițit Cândeștii după 1359. Sau povestea Cetății Colț. <http://totb.ro/cum-s-au-cuminitit-candestii-dupa-1359-sau-povestea-cetatii-colt/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.); *Agrigoarei*: Necazurile fratelui Mihailă. Despre dezastrul de „restaurare” de la mănăstirea Colț. <http://totb.ro/necazurile-fratelui-mihaila-despre-dezastrul-de-restaurare-de-la-manastirea-colt/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.)

¹⁵⁴ *Möller* 1929. 28. o.

¹⁵⁵ *Agrigoarei*: Uriașii de la Densuș sau pofta de istorie inventată. <http://totb.ro/uriasii-de-la-densus-sau-pofta-de-istorie-inventata/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 12.)

nek meg.” Sztrigrigszentgyörgyön Kendres zsupán, templomalapító 1409-es képe „élesen mutatja, mennyivel nagyobb képességgel bírt még az ilyen templom mestere is az arckép ábrázolására, mint a mi nyugati nevelésű mestereink.”¹⁵⁶ És mivel ezeknek a falképeknek a java idegenből jött mesterek alkotása, jelzi, hogy a kenézeknek volt pénzük a drága munkára.

A hátszegi, zarándi, krassói, temesi román kenézi világ emelkedésének alapja a katonai szolgálat volt. Az Anjou-állam a korábnál jobban szervezett katonaállam lett. Volt rá pénz, mert a Magyarországon – évente 2-2,5 tonna – kitermelt arany az Európában kibányászott arannak több mint háromnegyed részét tette ki.¹⁵⁷ A háborúskodás hatékonyságát szolgálta az úgynevezett „második honfoglalás”, a nemesség átrétegződése és a nemesi rend kialakulását célzó törvénykezés. Az állandó hadakozás és az erdélyi határok veszélyeztetettsége gyorsította a folyamatot. Katonai, honvédelmi szempontok diktálták azt, hogy 1366-ban Lajos király az erdélyi nemesség bíraskodási jogkörének szabályozása mellett eltörölte a jobbágyok legjelentősebb állami adónemét, a *lucrum camaraet*, így az erdélyi nemesség kedvezőbb helyzetbe került, mint a magyarországi, bár annak részét alkotta.¹⁵⁸ A román kenézek és vajdák nemességbe integrálódása gyorsította a román vidékeken is a társadalmi polarizáció folyamatát. Nemzeti autonómiákat ott lehetett kialakítani, ahol a társadalomban az úrra és jobbágyra való kettéosztódást erősebb szabad rétegek fékezni tudták vagy meg tudták akadályozni, ebben az esetben az uralkodó hatalom a honvédelem érdekében maga is elősegítette az autonómia megszilárdulását. Román autonómiák Szörény és Temes megye hegyvidékein alakultak ki. Máramarosban és Erdély déli részein, Hunyad és Zaránd megyében viszont a társadalmi átrétegződést már nem lehetett megállítani. A román körzetek fokozatosan beleolvadtak a megyébe, miután a román vezető csoportok vagyoni és társadalmi helyzetükben hasonlókká váltak a megyei nemességhez. Székelyföldön és Szászföldön a szabad elemek visszafogták a belső feudalizációt. Székelyföldön az átrétegződés állandó belső harcokkal járt, Szászföldön a városok jobbágyfalvakat kaptak, és a faluközösségek népe megőrizte szabadságát.

Az a társadalmi átrétegződés, amely a románok világában zajlott, az ország nagy részén már évszázadokkal korábban végbement. A folyamat nem volt és nem is lehetett konfliktusmentes. Az ököljogot a királyi jog megpróbálta szabályozni és mederben tartani. Már az 1280-as évek végén a birtokadomány-levelekben feltűnik a jogra, majd a méltányosságra és a királyi kegyességre való hivatkozás. Amikor 1383-ban Lajos király lánya és utódja, Mária királynő a bilkei Oláh Jánosnak tett 1364-es birtokadományt megerősítette, a legteljesebben kifejtette azt, hogy mi vezeti az uralkodót, amit később államrezonnak nevezünk: „a jog ösztönöz, az ész megköveteli, és a királyi kegyesség szólít”.¹⁵⁹ Mindez olyan korban hangzott el, melynek szelleme – első komoly román történetünk szerint – „jogi szabályt nem, hanem csak hatalmaskodást ismer”.¹⁶⁰ De egyre inkább törvényes formák között, amik mederben tartották a hatalmaskodást és jogorvoslatot biztosítottak. A hatalmaskodás nem volt öncélú gyakorlat, a nagybirtokosok erővel akartak

¹⁵⁶ Gróh 1906. 233., 236. o.

¹⁵⁷ Bertényi 1987. 76. o.

¹⁵⁸ Mályusz 1988. 23. o.

¹⁵⁹ DHV 303. o.

¹⁶⁰ Hunfalvy 1894. 481. o.

maguknak jobbágyokat szerezni vagy az ellenfél hatalmát jobbágyaik legyilkolásával és javaik megszerzésével akarták gyengíteni.

Jog és erőszak mindig is kéz a kézben jártak. A történeti-társadalmi változásokban mindig van valami jóvátehető. A társadalom kaloda, valami eredendő bűné és evilági büntetése – zsidó-keresztény világképünk szerint. A túlvilági lét bizonyossága – a mennybe vagy a pokolba jutás lehetősége, az utolsó ítélet kilátása – mindenkit fegyelmez. A román urak, mint mindenütt az urak, templomokat építettek saját maguk és népeik lelki üdvére. Ezek voltak az első ortodox kőtemplomok. A „civilizációk összecsapása” tetszetsős szóvirág, de hamisságát éppen ezek a templomok és a nyelvi kölcsönhatások, a román nyelv magyar jövevényszavai jelzik. (Így lehet *Romania Hungaricáról* beszélni,¹⁶¹ de akár *Hungaria Valachicáról* vagy *Romanicáról*, bár ez már XXI. századi neologizmus lenne és mögötte ideológiai spekulációk húzódnak meg. Hagyjuk a szóvicceket!)

A két kereszténység összefonódásának élő dokumentumai a hátszegi templomok, a félelem és a remény dokumentumai. A félelem és a remény évszázadokon átívelő hosszú távú jelenség. Hérodotosz feljegyezte, hogy a mai Hunyad megye táján lakó „trausosok minden más egyébben úgy élnek, mint a többi trákok, de születés és haláleset alkalmával a következő szokásaik vannak: ha gyermek születik, a rokonok körben ülve megsiratják, hogy mennyi bajt kell majd neki elszenvedni, s felsorolják az összes emberi szenvedéseket; ha pedig valaki meghal, öröm és vígság közt teszik a földbe, emlegetve, hogy mennyi bajtól szabadult meg, s hogy most teljesen boldog”.¹⁶² Klopotiván a temetés – még a két világháború között is – „alkalom az elmondhatatlan vidámságra és öröme, hiszen az ember megszabadult a földi léttől”, a temetőt pedig legelőnek használják.¹⁶³ Kérdés: kinek volt keservesebb az élete, a harcosnak vagy a parasztnak? A maga módján mindenki szenvedett. Erről szól a lesnyiki templom falképe, amely sokáig izgatta az elméket és a kedélyeket. Két harcost láthatunk rajta, az egyik leterített szarvast visz a hátán, a másik nyíllal sebzett vagy nyíllal leterített társát. A feliratot kétféleképpen lehet kiolvasni és sokféleképpen értelmezni. „Oh, testvérem, mily sokat szenvedtem bűneimért idegen országban” vagy „Oh, testvéreim, mennyire elfogott e földön a félelem bűneim miatt”. Ezek után a társát cipelő harcost oszmánok elleni csatából megtérőnek vélték vagy olyanak, aki moldvai román testvérei ellen harcolt és szánta-bánta bűneit. Valójában apokrif hagyomány megjelenítésének lehetünk tanúi: Lámech megölte Kaint, holott az Úr megtiltotta, hogy bárki is kioltsa életét a testvérgyilkosnak. A jelenetet nyugati templomokban is megörökítették. A falkép bűnbánatra hívott.¹⁶⁴ Erre mindenkinek van oka.

A magyar királyság határvidékein élő román közösségek kardforgató vezető csoportjainak identitását a honvédelem határozta meg a hódító iszlám ellenében. Ennek a harcnak a nyelve egyre inkább a magyar lett, miután a magyar király képviselte a főerőt, és így – II. Pius pápa tapasztalata szerint „a románok itáliai nemzet... mégis az erdélyiek között csak kevés olyan harcban járatos férfit találni, aki ne tudná Magyarország nyelvét”.¹⁶⁵ Istenhez viszont a kenézek – templomaik falképeinek tanúsága szerint – ószlávul könyörögtek. Egymás között és parasztjaikkal románul beszéltek. A királyi adomá-

¹⁶¹ *Niculescu*: „ROMANIA HUNGARICA.” Lásd az 58. lábjegyzetet!

¹⁶² *Herodotos* 1893. 143. o.

¹⁶³ *Popescu* 1940. 429. o.

¹⁶⁴ *Agriçoarei* 2015. 110–112. o.

¹⁶⁵ *Pius II.* 1699. 227. o.

nyokról szóló okleveleik latinul szóltak. Ez volt a Nyugat nyelve. És miután a királlyal Nyugatra is jártak hadakozni, alighanem egyre vonzóbbnak találták a nyugati életformát és kultúrát. Ez is a nemességbe való bekerülésre, a katolikus vallás felvételére és a nemesi többség nyelvének elsajátítására ösztönzött.

„Civilizációk összezapása”? A nyugati és a keleti kereszténység vagy Európa és az Iszlám csapott össze? Részben igen, de az oszmánoknak mindig akadtak keresztény szövetségesei – Keleten és Nyugaton egyaránt. Ugyanakkor a görögkeletieket célzó, Rómából elrendelt katolizálási igyekezet alábbhagyott, ha a szükség úgy kívánta. És úgy kívánta azért is, mert az oszmán uralom kímélte a maga módján a hatalma és befolyása alá kerülő keresztényeket, hiszen munkáskezekre volt szüksége és vazallusokra. Hunyad megyében a népek figyelmeztetésként a kéméni templom falán a XIV. századi utolsó ítéletet megjelenítő képen az ördög már olyan bűnösöket nyeldes, akik között egyesek turbánt viseltek.¹⁶⁶ Ezek a turbánosok nyilván oszmánok. A falfestmények sorsa erről is szól, amit megjelenítettek, átvezetett a XV. századba, amikor Havaselve az egyik legfontosabb frontországává vált.

Összegzés

A magyarországi román társadalmi elit helyzetének elemzése kiemelt helyet foglal el az elmúlt évtizedek román történetírásában. A vita a román kenézek eredete, jogállása és sorsának alakulása körül folyik, és ezt a másfél évszázados vitát sokan magyar–román nemzeti vitává egyszerűsítik. Ez a megközelítés téves. A XIX. század derekán is akadtak olyan magyar történészek, akik azt vallották, amit a mai román nacionalista álláspont vall, éspedig az Anjouk politikájának románellenességét. Valójában a románok világában az a társadalmi átrétegződés indult el, amely korábban országos méretekben a várjobbágyok és serviensek körében már lezajlott, és amelynek eredménye a nemesi rendi osztály kialakulása volt. Az 1366-os királyi rendeletekben szó sincs felekezeti vagy etnikai disszimilációról, Nagy Lajos minden korábbinál jobban szervezett katonáállamot teremtett, és a jómódú román kenézeket azért egyenlősítette a nemesekkel, mert használható harcosokra volt szüksége, olyanokra, amelyeneket a görögkeleti ortodox kőtemplomok freskóin megjelenítettek. Olyan román területi autonómiák, mint az erdélyi szász és székely, azért nem alakultak ki, mert e két utóbbi vezető csoportjai csak törzsterületükön tudtak nemesi birtokot szerezni, míg a román elit saját katonai körzeteiben vált birtokos nemesekké. Nem erőszakos asszimilációs nyomásra tértek az uralkodó vallására, a római katolikus vallásra. Hatottak rájuk az itáliai hadjáratokban való részvétel során szerzett élmények és mindenekelőtt a társadalmi mobilitás igénye, hiszen helyzetüket csak házassági kapcsolatok révén tudták megerősíteni. Elszórtan parasztjaikat is próbálták áttéríteni, de alapvetően tisztelték vallásukat és egyházukat, a görögkeletiek ugyanis nem fizettek tizedet, hanem csak a hagyományos juhádót. A katolikus egyház viszont a tized erőltetésével maga is eleve halálra ítélte a katolikus térítést, amelyre csak a legnagyobb veszélyeknek kitett vidékeken került sor mulandó eredményekkel. Az Anjouk a balkáni bogumilok ellen keményen felléptek, de a román görögkeletieket már azért is kímélték, mert szük-

¹⁶⁶ *Agrigoarei*: Cum a cunoscut-o Ferent pe Maria. O poveste despre Chimindia. <http://totb.ro/cum-a-cunoscut-o-ferent-pe-maria-o-poveste-despre-chimindia/> (Utolsó megtekintés: 2017. január 15.)

ség volt Havaselve szövetségére. Nagy Lajos kisebb-nagyobb konfliktusok nyomán annak érdekében, hogy az oszmán-török nyomást elhárítsa és a havaselvi vajda szövetségét biztosítsa, hűbérként átengedte neki Fogaras vidékét. A magyar római katolikus és a román görögkeleti ortodox civilizáció összecsapásáról vallott tézis divatos, de azért is hamis, mert éppen az Anjouk alatt kezdtek épülni a hátszegi román nemesek azon templomai, amelyek megmentéséért a XIX. századvégi és XX. század eleji magyarországi műemlékvédelem oly sokat tett.

BIBLIOGRÁFIA

- A három Villani krónikája
Achim 2000.
Achim 2008.
- A három Villani krónikája. Ford. *Rácz Miklós*. Budapest, 1909.
- Viorel Achim*: Banatul în evul mediu. Bucharest, 2000.
- Viorel Achim*: Considerații asupra politicii față de ortodocși a regelui Ludovic I de Anjou, cu referire specială la chestiunea dijmelor. In: *Vocația Istoriei: Prinos Profesorului Șerban Papacostea*. Szerk. *Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr*. Brăila, 2008.
- ADEO
Agrigoarei 2012.
Agrigoarei 2015.
- Anonymi Descriptio Europae Orientalis. Ред. *Т. Живкович, Д. Кунчер, А. Узелац*. Београд, 2013.
- Vladimir Agrigoarei*: An Interpretatio Wallachica of Serbian Cultural Patterns: The Cases of Ribîța, Streisângeorgiu and Crișcior (but also Râmeț). *Annales Universitatis Apulensis, series historica*, 16. (2012) 2. sz. 105–135. o.
- Vladimir Agrigoarei*: Umbra lui Dobre la Leșnic. Despre un comanditar fictiv, despre picturi inspirate de apocrifé și nu în ultimul rând despre primele atestări endogene ale limbii române. *Apulum*, 52. *Series Historia & Patrimonium*, 2015. 157–222. o.
- Andrea* 1996.
- Avram Andea*: Banatul cnezial până la înstăpânirea habsburgică 1718. Reșița, 1996.
- Anjou-kori Oklevéltár
Arion 1938.
Barbu 1998.
Benkő 1999.
- Anjou-kori Oklevéltár. XI. k. Szerk. *Almási Tibor*. Budapest–Szeged, 1997.
- Dinu C. Arion*: Cnejii (chinejii) români. Bucharest, 1938.
- Daniel Barbu*: Byzance, Rome et les Roumains. Bucarest, 1998.
- Benkő József*: Transsilvania specialis. Erdély földje és népe. I. k. Ford. *Szabó György*. Bukarest, Kolozsvár, 1999.
- Bertényi* 1987.
Bogdan 1968.
- Bertényi Iván*: Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1987.
- Ioan Bogdan*: Scrieri alese. Bucharest, 1968.

- Boia* 2016. *Lucian Boia*: Strania istorie a comunismului românesc (și nefericetele ei consecințe). București, 2016.
- Bonfini* 1995. *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Ford. *Kulcsár Péter*. Budapest, 1995.
- Bónis* *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Kolozsvár, [1948.]
- Csukovits* 2012. *Csukovits Enikő*: Az Anjouk Magyarországon. Budapest, 2012.
- Deér* 1993. *Deér József*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, [1938.] 1993.
- Diaconescu* 2013. *Marius Diaconescu*: Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină. Cluj-Napoca, 2013.
- Drăgan* 2000. *Ion Drăgan*: Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514. Bucharest, 2000.
- Drăgan* 2009. *Ion Drăgan*: The Origin of John Hunyadi in Light of Recent Researches. In: Extincta est lucerna orbis. John Hunyadi and his Time. Szerk. *Ana Dumitran, Loránd Mádly, Alexandru Simon*. Cluj-Napoca, 2009.
- Dragomir* 1921. *Silviu Dragomir*: Câteva urme ale organizației de stat slavoromîne. Dacoromania, 1921.
- Dragomir* 1959. *Silviu Dragomir*: Vlahii din Nordul Peninsulei Balcanice din în Evul Mediu. București, 1959.
- Densusianu* 1864. *Aron Densusianu*: Suveniruri. Familia, 1864.
- DHV Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia. Szerk. *Antonius Fekete Nagy, Ladislaus Makkai*. Budapest, 1941.
- DRH Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania. X., XI., XIII. k. Szerk. *Stefan Pascu*. București, 1977–2006.
- Engel* 2001. *Engel Pál*: Szent István birodalma. Budapest, 2001.
- ETDF I–III. Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében. I–III. k. Bevezetőt és a források magyarázatát írta: *Miskolczy Ambrus*. Csíkszereda, 2013.
- Fekete Nagy* 1937. *Fekete Nagy Antal*: Az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban. Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1937.
- Fermendzin* 1892. *Eusebius Fermendzin*: Acta Bosnae. Zagabria, 1892.
- Fodor* 1840. *Fodor András*: Nemes Hunyad Vármegyében találtatott Régiségek gyűjteménye. Déva, 1840.
- Fodor* 1844. *Fodor András*: Méhádia vagy a Hercules fürdők. Kolozsvár, 1844.

- Fodor* 1847. *Dr. F[odor András]:* Utazás nemes Hunyadmegyében régiségek kinyomozása végett. *Hon és Külföld*, 87. (1847) 346–348. o.
- Fodor – Brúz* 1904–1905. *Fodor András – Brúz Lajos:* Erdély ritkaságai és természeti nevezetességei. I. k. In: Hunyad megyei történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 15. Szerk. *Ballun Ernő*. (1904–1905) 115–146. o.
- Gábor* 1908. *Gábor Gyula:* A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. Budapest, 1908.
- Gál* 1846. *Gál László:* Vizsgálódás az Erdélyi Kenézségekről. Nagyenyed, 1846.
- Gróh* 1906. *Gróh István:* A középkori bizánci falfestészet emlékei Magyarországon. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról. Budapest, 1906.
- Herodotos* *Herodotos* történeti könyvei. II. k. Ford. *Geréb József*. Budapest, 1893.
- Hohenhausen* 1775. *Sylvester Joseph Hohenhausen:* Die Alterthümer Daciens in dem heutigen Siebenbürgen. Wien, 1775.
- Holban* 1981. *Maria Holban:* Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV. București, 1981.
- Hóman* 1936. *Hóman Bálint:* Magyar történet. II. k. Budapest, 1936.
- Hunfalvy* 1864. *Hunfalvy János:* Magyarország és Erdély eredeti képekben. II. k. Darmstadt, 1864.
- Hunfalvy* 1894. *Hunfalvy Pál:* Az oláhok története. I. k. Budapest, 1894.
- Jakó* 2014. *Jakó Zsigmond:* Erdélyi okmánytár. IV. k. Budapest, 2014.
- Jancsó* 1896. *Jancsó Benedek:* A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. I. k. Budapest, 1896.
- Kemény* 1846. *Joseph Kemény:* Über die ehemaligen Knesen u. Kenesiate der Walachen in Siebenbürgen. *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten. Siebenbürgens*, 1846. III. Heft. 286–339. o.
- Kemény* 1854. *Kemény József:* Magyar hazákban létező oláhok hajdani vajdaságairól. *Új Magyar Múzeum*, 4. (1854) 2. sz. 119–132. o.
- Krickel* 1830. *Adalbert Joseph Krickel:* Fußreise durch den größten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1827, 1828 bis Ende Mai 1829. II. Bd. Wien, 1830.
- Kristó* 2003. *Kristó Gyula:* Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003.

- Magina* 2013. *Adrian Magina*: From Custom to Written Law: Ius Valachicum in the Banat. In: Government and Law in Medieval Moldavia, Transylvania and Wallachia. Eds. *Marty Rady, Alexandru Simon*. London, 2013.
- Magyar Törvénytár Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek. I. k. Szerk. *Kolosvári Sándor, Márkus Dezső, Óvári Kelemen*. Budapest, 1899.
- Măgureanu* 2007. *Andrei Măgureanu*: Dezbatere privind etnogeneza românilor în anii '50 de la manualul lui Roller la tratatul de istorie. *Sciva*, 58. (2007) 3–4. sz. 289–320. o.
- Makkai* 1943. *Makkai László*: Erdély népei a középkorban. In: Magyarok és románok. I. k. Szerk. *Deér József, Gáldi László*. Budapest, 1943.
- Makkai* 1948. *Makkai László*: Magyar–román közös múlt. Budapest, 1948.
- Makkai* 1988. *Makkai László*: Erdély a középkori Magyar Királyságban. In: Erdély története. I. k. Főszerk. *Köpeczi Béla*. Budapest, 1988.
- Mályusz* 1956. *Mályusz Elemér*: Zsigmondkori oklevéltár. II. k. Budapest, 1956.
- Mályusz* 1988. *Mályusz Elemér*: Az erdélyi magyar társadalom a középkorban. Budapest, 1988.
- Mályusz* 2002. *Mályusz Elemér*: A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája. S. a. r. és jegyzetekkel ellátta: *Soós István*. Budapest, 2002.
- Medieval History The New Cambridge Medieval History. VI. k. Ed. *Michael Jones*. Cambridge, 2008.
- Miskolczy – E. Varga* 2013. *Mikolczy Ambrus – E. Varga Árpád*: Jozefinizmus Tündérországban: Erdély történeti demográfiájának forrásai a XVIII. század második felében. I–III. k. Csíkszereda, 2013.
- Miskolczy* 1922. *Miskolczy István*: Magyarország az Anjouk korában. Budapest, 1922.
- Möller* 1929. *Möller István*: Erdély nevezetesebb műemlékei. Budapest, 1929.
- Nagy* 2015. *Nagy Levente*: Újabb erdélyi román személy- és helynévtörténeti kutatások. *Névtani Értesítő*, 37. (2015) 221–237. o.
- Năstăsoiu* 2009. *Dragoș-Gheorghe Năstăsoiu*: Sancti reges Hungariae in Mural Painting of Late-Medieval Hungary. (CEU Diss.) Budapest, 2009.
- Năstăsoiu* 2016. *Dragoș-Gheorghe Năstăsoiu*: The Social Status of Romanian Orthodox Noblemen in Late-Medieval Transylvania according to Donor Portraits and Church Inscriptions. In: *Étudès Byzantines et post-Byzantines*. VII. k. Szerk. *Monica Stanciu – Dominic Negrici*. București–Brăila, 2016.

- Papacostea* 1999. *Șerban Papacostea: Geneza statului în evul mediu Românesc. București, 1999.*
- Pâclișanu* 1960. *Z. Pâclișanu: Un registru al quiquegesimei din 1461. Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu. București, 1960.*
- Pecican* 2001. *Ovidiu Pecican: Arpadieni, Angevini, Români. Cluj, 2001.*
- Pesty* 1876. *Pesty Frigyes: A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek. Értekezések a történeti tudományok köréből. Budapest, 1876.*
- Pesty* 1877. *Pesty Frigyes: A Szörényi bánság és Szörény vármegye története. I–III. k. Budapest, 1877.*
- Philippi* 2008. *Paul Philippi: Land des Segens? Fragen an die Geschichte Siebenbürgens und seiner Sachsen. Köln, Weimar, Wien, 2008.*
- Pius II.* 1699. *Aeneas Sylvius, Pius II: Opera geographica et historica. Helmstadium, 1699.*
- Pop* 1991. *Ioan Aurel Pop: Instituții medieval românești. Cluj-Napoca, 1991.*
- Pop* 1997. *Ioan-Aurel Pop: Un privilegiu solemn de la 1366 și implicațiile sale. Medievalia Transilvanica, 1997. 1–2. sz. 69–84. o.*
- Pop* 2010. *Ioan-Aurel Pop: Țara Maramureșului în secolul al XIV-lea – interferențe etnice și confesionale. In: Istoria culturii, cultura istoriei: omagiu Profesorului Doru Radosav la vârsta de 60 de ani. Szerk. Ionuț Costea. Cluj-Napoca, 2010.*
- Pop* 2015. *Ioan-Aurel Pop: Le régime d'états et les Roumains dans la Transylvanie des XIIIe–XVe siècles. (Nouvelles études d'histoire XIII.) Bucharest, 2015.*
- Pop – Bolovan* 2013. *Ioan-Aurel Pop – Ioan Bolovan: Istoria Transilvaniei. Cluj-Napoca, 2013.*
- Popa* 1988. *Radu Popa: La începutul evului mediu românesc. Țara Hațegului. Bucharest, 1988.*
- Popa-Gorjanu* 2000. *Cosmin Popa-Gorjanu: From Kenezii to Nobiles Valachi: the Evolution of the Romanian Elite of the Banat in the Fourteenth and Fifteenth Centuries. (Annual of Medieval Studies at CEU.) Budapest, 2000.*
- Popa-Gorjanu* 2004. *Cosmin Popa-Gorjanu: Medieval Nobility in Central Europe. The Himfi family. Budapest, 2004.*
- Popescu* 1940. *Ion Popescu: Obiceiuri, credințe și superstiții la Clopotiva. In: Clopotiva. Un sat din Hațeg. II. k. Szerk. Ion Conea. Bucharest, 1940. 407–452.*
- Prioteasa* 2011. *Elena Dana Prioteasa: Medieval Wall Paintings in Transylvanian Orthodox Churches and Their Donors. (CEU Diss.) Budapest, 2011.*

- Rady* 1993. *Martyn Rady: The Forgeries of Baron József Kemény. The Slavonic and East European Review*, 1993. 1. sz. 102–125. o.
- Rady* 2000. *Martyn Rady: Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London, 2000.
- Reynaert* 2010. *François Reynaert: Nos ancêtres les Gaulois et autres fadaises*. Paris, 2010.
- Réthy* 1890. *Réthy László: Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*. Nagybecskerek, 1890.
- Rusu* 1997. *Adrian Andrei Rusu: Ctitori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*. Satu Mare, 1997.
- Rusu* 2008. *Adrian Andrei Rusu: Investigări ale culturii materiale medievale din Transilvania*. Cluj-Napoca, 2008.
- Sólyom-Fekete* 1881–1883. *Sólyom-Fekete Ferenc: Vázlatok az oláh-kenézi intézmény története -és ismertetéséhez*. In: A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve. II. k. 1881–1883. Szerk. *Kun Róbert*. Arad, 1884.
- Suciu* 1977. *I. D. Suciu: Monografia Mitropoliei Banatului*. Timișoara, 1977.
- Szabó* 1878. *Szabó Károly: Kisebb történelmi munkái*. I. k. Budapest, 1878.
- Szilágyi* 1866. *Szilágyi Sándor: Erdélyország története tekintettel művelődésére*. I. k. Pest, 1866.
- Terdik* 1866. *Terdik Silveszter: A magyar szent királyok ábrázolásai román orthodox templomokban*. In: Szent Imre 1000 éve. Szerk. *Kerny Terézia*. Székesfehérvár, 2007. 96–98. o.
- Thallóczy* 1900. *Thallóczy Lajos: Nagy Lajos és a bulgár bánság. Századok*, 1900. 577–615. o.
- Theiner* 1860. *Augustinus Theiner: Vetera Monumenta Historica Hungarum sacram illustrantia*. Tom. I–II. Roma, 1860.
- Thuróczy* 1978. *Thuróczy János: A magyarok krónikája*. Szerk. *Horváth János*. Budapest, 1978.
- Urkundenbuch* *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Bd. III. Hrsg. *Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller*. Hermannstadt, 1902.
- Veszprémy* 1994. *Veszprémy László: Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. Hadtörténelmi Közlemények*, 107. (1994) 1. sz. 3–16. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- MTAK Kt. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár, Budapest
- OSzK Kt. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

Ambrus Miskolczy

IN THE SHADOW OF THE CRESCENT MOON – THE DEFENCE OF THE COUNTRY AND
SOCIAL STRUCTURING AT THE WALLACHIAN BORDERS OF HUNGARY

(Abstract)

One of the biggest questions of Hungarian and Romanian history is what happened with the Medieval Wallachian territorial autonomies in the 14–15th centuries? Were they incorporated to the counties by force, were the local Vlach elite converted to Catholicism by force or was it a spontaneous process? The historiography of the question proves that there has been no sharp opposition between the Hungarian and the Romanian viewpoints. The opinions depend on the professional competence of the historians, which is not free of ideological commitments. The Angevin kings made Vlach kenez leaders noblemen in order to gain reliable and well-armed fighters and not to disintegrate the coherence of the local society. The social restructuring that took place in the world of the Wallachian autonomies was similar to the one that changed the society of Hungarian castle warriors one-two hundred years earlier. We are witnesses to a paradox situation in which King Louis the Great advocated Roman Catholic expansion in the Balkans, alienating thus the Serbian, Bulgarian and Vlach Orthodox Greek Catholic elite, while he did not even try to convert the loyal Romanian noblemen inside Hungary. These nobles chose Catholicism when rising to the Catholic society, but they did not support the conversion of their peasants because that would have obliged them to pay the tithe. The Vlach noblemen's assimilation into the Hungarian nobility was a spontaneous process which characterized the formation of every order of nobles in Europe. This process proved to be tragic from the viewpoint of the Romanian nation-building of the 18–19th centuries, for the Romanian national movement had to act without a noble elite.

Ambrus Miskolczy

IM SCHATTEN DES HALBMONDES – LANDESVERTEIDIGUNG UND
GESELLSCHAFTLICHE ORGANISIERUNG IN DEN UNGARISCHEN GEBIETEN AN DER
GRENZE ZU RUMÄNIEN

(Resümee)

Eine der großen Fragen der ungarischen und rumänischen Geschichtsschreibung ist, was im 14–15. Jahrhundert mit den mittelalterlichen rumänischen Gebietsautonomien geschehen ist. Wurden sie mit Gewalt in die Kreise integriert, wurde die rumänische Elite vor Ort mit Gewalt katholisiert, oder handelte es sich um spontane Prozesse? Die Historiografie der Frage zeigt eindeutig, dass es weder früher noch heute einen einander scharf gegenüberstehenden ungarischen und rumänischen Standpunkt diesbezüglich gab bzw. gibt. Die Meinungen hängen von der fachlichen Vorbereitung der entsprechenden Historiker ab, die auch vom ideologischen Engagement nicht frei ist. Die Könige der Anjou-Dynastie erhoben die rumänischen Knesen nicht deshalb in den Adelsstand, um die Kohärenz der lokalen Gesellschaft zu lösen, sondern weil sie verlässliche, gut bewaff-

nete Kämpfer benötigten. In der Welt der rumänischen Autonomien ging eine ähnliche gesellschaftliche Umschichtung vonstatten, wie ein-zweihundert Jahre vorher im Fall der ungarischen Burg-Leibeigenen. Es ergab sich die paradoxe Situation, dass König Ludwig I. (der Große) auf dem Balkan die römisch-katholische Expansion vertrat und damit auch die griechisch-orthodoxe serbische, bulgarische und rumänische Elite von sich entfremdete, in Ungarn jedoch nicht einmal versuchte, die zu ihm loyalen rumänischen Adligen taufen zu lassen oder zu bekehren. Diese nahmen mit dem Aufstieg in das katholische Umfeld die katholische Religion an, unterstützten jedoch andererseits die Katholisierung ihrer Bauern nicht, weil die Konvertierung der Letzteren die Zahlungspflicht in Bezug auf das Zehntel mit sich gebracht hätte. Bei der Verschmelzung des rumänischen Adels mit dem ungarischen Adel handelt es sich um einen spontanen Prozess, der für die Entstehung jedes europäischen Adelsstandes charakteristisch war. Dieser Prozess erwies sich aus Sicht des Werdens der rumänischen Nation im 18–19. Jahrhundert als tragisch, weil die rumänische Nationalbewegung ohne adelige Elite auftreten konnte.

Ambrus Miskolczy

DANS L'OMBRE DU CROISSANT – DÉFENSE ET ORGANISATION SOCIALE DANS LA
RÉGION FRONTALIÈRE ROUMAINE DE LA HONGRIE

(Résumé)

L'une des grandes questions de l'historiographie hongroise et roumaine est de savoir ce que sont devenues les autonomies territoriales médiévales roumaines aux 14ème et 15ème siècles. Ont-elles été intégrées de force dans les comitats ? Les élites roumaines locales ont-elles été catholicisées de force ou s'agit-il plutôt de processus spontanés ? L'historiographie de cette question indique clairement que les positions roumaines et hongroises n'ont jamais été et ne sont pas diamétralement opposées. En fait, les avis dépendent des compétences professionnelles des historiens qui peuvent être aussi imprégnées d'engagement idéologique. Si les rois d'Anjou ont anobli certains fonctionnaires roumains du roi, ce n'était pas pour défaire la cohérence de la société locale, mais pour avoir des combattants fiables et suffisamment armés. Le monde des autonomies roumaines a connu la même réorganisation sociale que les vassaux hongrois cent ou deux cents ans auparavant. La situation est donc paradoxale : Tandis que le roi Louis Ier le Grand a représenté l'expansion du catholicisme romain aux Balkans en éloignant de lui les élites bulgares, roumaines et serbes orthodoxes, en Hongrie, il n'a même pas essayé d'obtenir la conversion des nobles roumains loyaux. En fait, ceux-ci se sont convertis au catholicisme pour s'adapter à leur entourage catholique. Toutefois, ils n'ont pas soutenu la conversion de leurs paysans, car ils auraient dû payer la dîme. L'assimilation de la noblesse roumaine à la noblesse hongroise est un processus spontané qui a aussi caractérisé la genèse de l'ensemble des ordres européens. Ce processus s'est avéré tragique pour la construction de la nation roumaine aux 18ème et 19ème siècles, puisque le mouvement national roumain a dû se développer sans élite de nobles.

Амбруш Мишколци

ОБОРОНА СТРАНЫ И ОБЩЕСТВЕННАЯ ОРГАНИЗОВАННОСТЬ НА РУМЫНСКИХ
ПОГРАНИЧНЫХ ОБЛАСТЯХ ВЕНГРИИ – В ТЕНИ ПОЛУМЕСЯЦА

(Резюме)

Один из больших вопросов венгерской и румынской историографии – что произошло со средневековыми румынскими территориальными автономиями в XIV–XV-ых веках? Были ли они насильно расчленены в округи, насильно были католицированы местные румынские элиты или речь шла о стихийных процессах? Историография этого вопроса однозначно означает то, что и тогда и сегодня нет резкого противостояния венгерских и румынских позиций. Эти мнения зависят от профессиональной подготовленности – не лишенной идеологической приверженности – историков. Анжуйские короли не для того облагораживали румынских князей, чтобы нарушить местную общественную когерентность, а потому, что они нуждались в надежных, хорошо вооруженных воинах. В мире румынских автономий происходило аналогичное социальное расслоение подобно тому, которое сто-двести лет ранее происходило в случае венгерских крепостных крестьян. Мы можем быть свидетелями той парадоксальной ситуации, что король Людовик Великий представлял на Балканах римскую католическую экспансию, и этим отчуждал от себя православную сербскую, болгарскую и румынскую элиту, в то время как дома он даже и не пытался перекрестить или обратить в веру лояльных к нему римских дворян. Они были возведены в католическое окружение и этим обращались в католическую веру, но в то же время они не поддерживали католицизацию своих крестьян, поскольку их обращение в католическую веру несло бы обязательство платежа десятины. Интеграция растворение румынского дворянства в национальное благородство дворянство Венгрии было таким стихийным процессом, который был характерен для формирования всех европейских дворянских сословий. Этот процесс оказался трагическим с точки зрения формирования румынского государства в XVIII–XIX. веках, потому что румынское национальное движение могло произойти без дворянской элиты.